

Povezanost dječje recepcije umjetničkog djela i likovne ekspresije

Džida, Sanja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:726483>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-24**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Zagreb)

Sanja Džida

POVEZANOST DJEČJE RECEPCIJE UMJETNIČKOG DJELA
I LIKOVNE EKSPRESIJE

Diplomski rad

Zagreb, lipanj, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Zagreb)

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Sanja Džida

TEMA DIPLOMSKOG RADA: Povezanost dječje recepcije umjetničkog djela i likove ekspresije

MENTOR: izv. prof. dr. art. Antonija Balić

Zagreb, lipanj, 2022.

SADRŽAJ

Sažetak

Summary

UVOD	1
1. LIKOVNI RAZVOJ DJETETA	2
1.1. Faza šaranja	4
1.2. Faza sheme ili faza slučajne reprezentacije	5
1.3. Faza razvijene sheme ili faza pokušaja postizanja namjerne sličnosti predmeta, crteža	6
1.4. Faza oblika i pojava ili faza nastanka jednostavnih slika	7
2. LIKOVNI TIPOVI DJECE	10
2.1. Likovni tipovi uvjetovani likovnim sposobnostima	11
2.2. Likovni tipovi djece uvjetovani uporabom likovno – izražajnih sredstava	13
2.3. Likovni tipovi uvjetovani osobnim kompetencijama djeteta	15
3. ULOGA ODGOJITELJA U LIKOVNOM RAZVOJU DJECE	16
3.1. Osobne i profesionalne kompetencije	18
4. NAČINI I METODE PROMATRANJA I ANALIZE UMJETNIČKOG DJELA S DJECOM VRTIČKE DOBI	19
4.1. Metode i oblici rada u promatranju likovnih djela	22
4.2. Analiza likovnog djela	23
4.2.1. <i>Tematska analiza</i>	25
4.2.2. <i>Likovno - jezična analiza</i>	25
4.2.3. <i>Likovno - tehnička analiza</i>	26
4.2.4. <i>Stilska analiza</i>	26
4.3. Metoda estetskog transfera	26
5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVAČKOG RADA	30
5.1. Cilj i zadaci istraživanja	30
5.2. Varijable i uzorak istraživanja	30
5.3. Postupak istraživanja (promatranje i analiza djela: Kandinski – Kvadrati s koncentričnim krugovima 1913., Mondrian – kompozicija s crvenom, crnom, žutom, sivom i plavom 1921.)	30
6. ANALIZA DJEČJIH RADOVA	34
ZAKLJUČAK	58

Literatura	59
Prilozi	62
Izjava o izvornosti rada	64

Sažetak

Promatranjem likovnog umjetničkog djela kod djeteta razvijamo senzibilitet za umjetnost, potiče se razvoj estetskih vrijednosti kao i kreativnog mišljenja. Važno je da odgojno obrazovni rad sadrži aktivnosti s djecom koje uključuju likovna umjetnička djela. Posebno se treba obratiti pozornost da djecu izložimo originalnim umjetnički djelima ili reprodukcijama visoke kvalitete. Stoga je neophodno da se ostvari suradnja vrtića s muzejima i galerijama. Recepciju likovno umjetničkog djela, dijete provodi promatrajući, analizirajući djelo i to na razini tematskoj sadržaja, motiva, likovnih elemenata i stila. Prilikom promatranja postoji više metoda, načina promatranja i analiza umjetničkog djela. U ovom radu razmatra se povezanost dječje recepcije umjetničkog djela i likovne ekspresije putem metode estetskog transfera. Istraživanje predstavlja studiju (case study) dječjih likovnih radova. Uzorak je obuhvatio devetanestero djece u dobi od 6 godina, u svrhu istraživanja uzorak smo podjelili na dvije skupine koje su zajednički sudjelovale u prvom djelu recepcije umjetničkog djela, međutim u drugom djelu prilikom likovne ekspresije uzorak se razdvojio. Djeca su prije likovne ekspresije bila upoznata s životom i radom umjetnika, putem digitalnih medija sudjelovali su na izložbi u muzeju, a u posljednjoj fazi za vrijeme njihova rada omogućeno je svakom neposredno promatranje reprodukcije. Rezultati dviju skupina djece su interpretirani i uspoređeni. U radovima djece koja je za vrijeme likovne ekspresije sjedila zajedno, primjećen je isti izbor tehnike ili likovnog materijala, nije uočen utjecaj grupe na likovnu ekspresiju pojedinog djeteta. Primjećeno je da su djeca koja su sama sjedila duže provodila vrijeme u aktivnosti, korišten je drugačiji materijal za ekspresiju. Analizom radova mogli smo zaključiti kako su djeca putem metode likovnog transfera, doživili umjetnička djela na osobnom nivou putem svih osjetila (faza percepcija), kroz razgovor s odgojiteljem su osvjestili doživljeno i zato u fazi ekspresije svjedočimo novom estetskom iskustvu.

Ključne riječi: *likovna ekspresija, likovna recepcija, metoda estetskog transfera, umjetničko djelo u likovnim aktivnostima s djecom*

Summary

By observing a fine art work in a child, we develop a sensibility for art, the development of aesthetic values as well as creative thinking is encouraged. It is important that educational work contains activities with children that include works of art. Particular attention should be paid to exposing children to original works of art or reproductions of high quality. Therefore, it is necessary for kindergartens to cooperate with museums and galleries. The reception of a work of art is carried out by the child observing and analyzing the work at the level of thematic content, motifs, artistic elements and style. When observing, there are several methods, ways of observing and analyzing a work of art. This paper examines the connection between children's reception of artwork and artistic expression through the method of aesthetic transfer. The research is a case study of children's artwork. The sample included nineteen children aged 6, for the purpose of research we divided the sample into two groups that participated together in the first part of the reception of the artwork, however, in the second part during the artistic expression, the sample split up. Before the artistic expression, the children were familiar with the life and work of the artist, through digital media they participated in the exhibition in the museum, and in the last stage during their work, everyone was able to directly observe the reproduction. The results of two groups of children were interpreted and compared. In the works of children who sat together during artistic expression, the same choice of technique or art material was noticed, the influence of the group on the artistic expression of an individual child was not observed. It was noticed that children who sat alone spent more time in the activity, different material was used for expression. Through the analysis of the works, we could conclude that the children, through the method of art transfer, experienced the works of art on a personal level through all the senses (perception phase), through the conversation with the teacher, they became aware of what they had experienced, and that is why in the expression phase we are witnessing a new aesthetic experience.

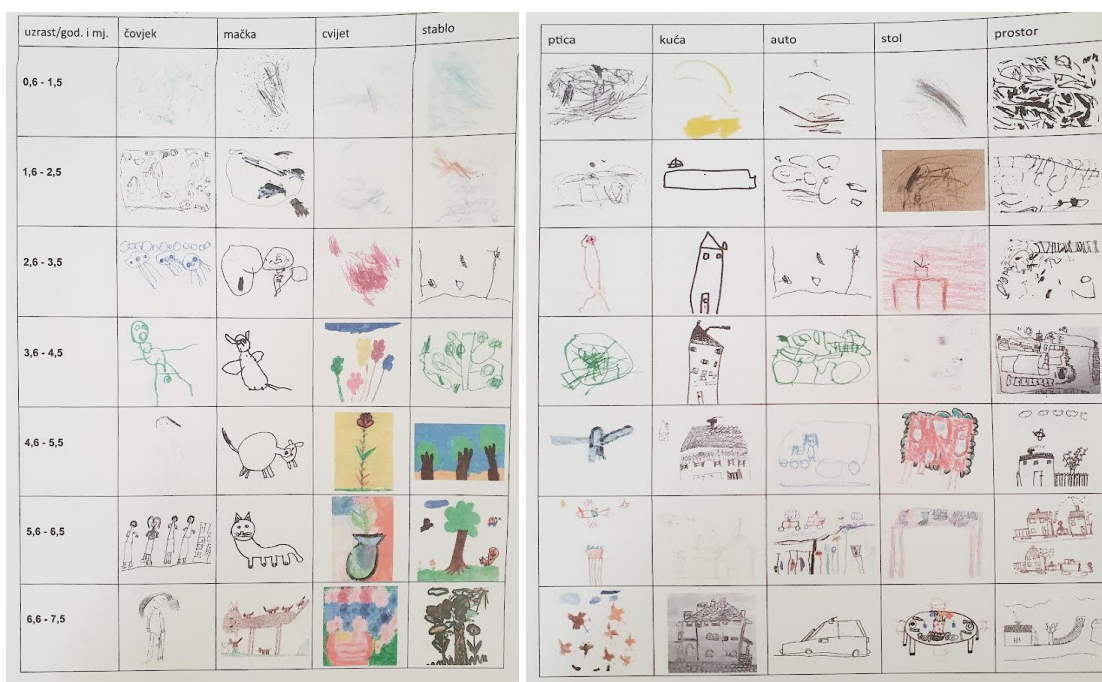
Keywords: *art expression, art reception, method of aesthetic transfer, work of art in art activities with children*

UVOD

Umjetnička djela govore nam o odnosu koji je umjetnik stvorio s okolinom, o tadašnjem načinu života koji je živio i o trenutnom umjetnikovom stanju uma i duha. Možemo uočiti kroz povijesni odmak kako je komunikacija slikom jedan od najčešćih oblika saznavanja informacija o postojanju različitih kultura (Petrač, 2015). Promatranjem umjetničkih djela doživljavamo iskustvo koje u nama potiče razvoj umjetničkog senzibiliteta, upravo zato je jako važno da izložimo djecu raznovrsnim visokokvalitetnim (originalna djela ili reprodukcije visoke kvalitete) umjetničkim poticajima. Komunikacija djeteta s likovnim djelom omogućuje mu stjecanje estetskih iskustva. Kroz bogatstvo likovnog sadržaja, djeca usvajaju likovni jezik. Razumijevanje vizualnih simbola i razumijevanje svijeta oko sebe zahtijeva vizualno – likovno opismenjavanje. Stjecanje vizualne pismenosti trebamo shvaćati usko povezanom s likovnom umjetnošću. Uvođenje djece u svijet umjetnosti je važna odgojno obrazovna funkcija likovnog odgoja, a potičemo ju kroz neposredni stvaralački rad, promatranjem i analiziranjem umjetničkih djela (Brajčić, Kušević, Katić, 2011). Likovna umjetnost kao neverbalna komunikacija je interdisciplinarni predmet proučavanja i upravo stoga je nalazimo u smjernicama humanistički usmjerenog odgoja i obrazovanja, u vidu preporuka koje osvještavaju važnost susreta djece s likovnim djelima. Posebno se napominju odlasci u muzeje i galerije, gdje će djeca doći u dodir s pažljivo odabranim likovnim sadržajem (NKRPOO, 2014). Pri takvim susretima djeca spontano reagiraju na likovna djela. Kada u galerijama djecu kroz izložbu vodi likovni pedagog, on posebnim metodama (usmeno izlaganje, razgovor, demonstracija, metoda estetskog transfera) utječe na razvoj sposobnosti estetskog procijenjivanja kod same djece. Likovni pedagog također razvija kod djece osjetljivost na umjetničku kvalitetu djela, time se postiže formiranje likovnog ukusa kod djece. Upravo u ranom razdoblju djetinjstva, dijete formira osobne likovne prosudbe, stoga je od iznimne važnosti da u odgojno – obrazovnom sustavu imamo odgojitelje koji imaju kompetencije za formiranje likovnog ukusa djeteta, što se potvrđuje i uvidom u suvremene nacionalne kurikule različitih zemalja koji naglašavaju važnost poticanja umjetničke senzibilizacije djece (NKRPOO, 2014). Na estetski senzibilitet djece treba se djelovati kontinuirano, nikako stihijski već razrađeno, planom i programom, poštujući specifične odgojno obrazovne ciljeve unutar polja vizualnih umjetnosti. U tako koncipiranom radu od iznimne važnosti je odgojitelj.

1. LIKOVNI RAZVOJ DJETETA

Razvoj likovnog izražavanja predškolskog djeteta treba promatrati usporedno s razvojem njegovih spoznajnih procesa i razvojem motorike (Starc i sur., 2004). Već od najranije dobi dijete istražujući svijet oko sebe zadovoljava svoju potrebu za stvaralaštvom, to čini sasvim nesvjesno. Djeca počinju svoje likovno izražavanje unutarnjom pobudom koja se javlja kod sve djece (Grgurić, Jakubin, 1996). Znanstvena istraživanja često ukazuju na činjenicu da rano bavljenje likovnim aktivnostima, kao i umjetnička naobrazba utječu i na druge aspekte spoznaje, kao što je fokus, opuštanje cijelog organizma, razvoj divergentnosti, a samim time i kreativnosti. Možemo sa sigurnošću reći da dijete prilikom istraživanja, doživljava radost koja je i godinama kasnije jednako mu potrebna (Balić - Šimrak, 2011). Likovno izražavanje od početka pa sve do djetetove šeste godine života bitno se razlikuje od kasnijeg likovnog razvoja, ono je najintenzivnije u ovom periodu. Na tom putu likovnog razvoja sva djeca prođu iste faze (Zupančić i Hudoklin, 2016). Milbrath (1998) i Smith (1993) istraživanjem likovnog razvoja su došli do saznanja kako sposobnost likovnog izražavanja grubo prati Piagetove faze spoznajnog razvoja, od šaranja preko slučajnih prikazanih motiva iz okoline pa sve do željenog, namjernog prikazivanja pojedinog motiva (prema Starc i sur., 2004). Faze likovnog razvoja djeteta ne možemo jasno razgraničiti jer ovise o spoznajnom razvoju djeteta koje je individualno i svaka slijedeća razvojna faza sadrži i zadržava oblike iz prethodne faze (Starc i sur., 2004). Likovni razvoj prati nekoliko usporednih procesa razvoja, kao što je razvoj psihomotorike šake, prstiju, zatim spoznaja okoline te razvoje potrebe djeteta za prikazivanjem okoline (Grgurić, Jakubin, 1996). Sam početak razvoja dječjeg likovnog izražavanja smatra se tek nakon povlačenja prvih šara, samo razdoblje prije tog, tj. od rođenja pa sve do godine i pol starosti dijete nema te sposobnosti, ali ni potrebe za likovnim izričajem (Herceg i sur., 2010). Likovni razvoj djeteta se nije oduvijek proučavao, tek kad su psiholozi počeli prikupljati likovne crteže i putem njih pratiti psihofizički razvoj djeteta, došlo se do zaključka da nam dječji likovni izraz puno otkriva o djetetu, njegovom razvoju, okolini kojom je okružen. Dječji likovni uradak je ponajprije dječji izraz, a tek onda likovno ostvarenje (Bodulić, 1969). Prije nego što detaljnije objasnimo svaku fazu likovnog razvoja, prikazati ćemo u tablici 1. - Likovni razvoj predškolskog djeteta kroz likovne uratke najčešćih motiva u predškolskoj dobi (Herceg i sur., 2010), a u tablici 2. – tijekom razvoja likovnih sposobnosti prema Starc i sur. (2004).

Tablica 1. – Likovni razvoj predškolskog djeteta (Herceg i sur., 2010:58-59)

FAZA	DOB	GLAVNE KARAKTERISTIKE FAZE	POTICAJNI OBlici RADA
šaranje	1.5 – 3 godina	dijete uživa u aktivnosti i zainteresirano promatra tragove koje je ruka napravila	zainteresiranost odraslog koji skreće pozornost djeteta na posljedice aktivnosti njegove ruke
slučajno prikazivanje stvarnosti	3 – 5 godina	dijete crtežu pridaje značenje, imenuje nacrtano	poticati na istraživanje s različitim materijalima, tehnikama, veličinama papira

namjerno subjektivno prikazivanje stvarnosti	4 – 6 godina	dijete se vodi u crtanju „znanjem“ o okolini koja ga okružuje, jako je kreativno i slobodno u izričaju	poticati na razgovor o sadržaju crteža, poticati na povezivanje elemenata u cjelinu i naglašavane te cjeline
namjerno objektivno prikazivane stvarnosti	5 – 7 godina	crtež je priča o događajima, dijete crta puno pojedinosti i nacrtano poprima oblike objektivne stvarnosti	voditi s djecom razgovor o emocionalnom doživljaju s likovima i elementima slike, naglašavati značenje cjeline

Tablica 2. – tijek razvoja likovnih sposobnosti (Starc i sur., 2004)

1.1.Faza šaranja

Ovu fazu možemo nazvati i fazom u kojoj dijete uživa u pokretima (Starc i sur., 2004). Kronološki gledano ova faza započinje s prvom godinom djetetova života, a traje otprilike do njegove treće godine ili čak i malo duže (Herceg i sur., 2010). Karakteristično za ovu fazu je da prati spoznajni razvoj djeteta, a dijete u ovoj fazi intenzivno istražuje okolinu i to svim svojim osjetilima. Upravo zato je u ovoj fazi dijete ponajprije zainteresirano za sam pokret ruke, a tek onda za nusprodukt tog pokreta, samo šare. Sam pokret ruke je slučajan, ne prati ga određena svrha, ruka pritome grčevito drži sredstvo šaranja, a šare se mijenjaju. U ovoj fazi kada dijete grčevito stišće pisaljku, bitno je da je ona sama meka i neka bude intenzivan grafički materijal, meka olovka (npr. B olovke), krede, pastele. Kada promatramo šare koje je dijete napravilo, onda govorimo da su to najprije vrlo jednostavne, kratke crte koje nastaju pokretom iz zglobova ramena i lakta, zatim polako dijete počinje crtati i kružne linije, koje nastaju pokretom iz zglobova šake i prstiju (Herceg i sur., 2010). Sama motorika tj. njen razvoj utječe na ove promjene u vrsti šara i pojavom kruga možemo govoriti da počinju prvi

namjerni pokušaj djeteta da prikaže njemu blizak motiv (ljudi, životinje, cvijeće...). Od neizmjerne je važnosti za daljnji djetetov razvoj uloga odrasle osobe. Odrasli trebaju poticati likovni razvoj pitanjima koja skreću pozornost djeteta na sam proces rada, a ne na sadržaj i trebaju shvatiti da su „šare“ od neizmjerne važnosti, da one ne predstavljaju nesposobnost djeteta već uredan spoznajni, motorički, emocionalni razvoj (Belamarić, 1986).

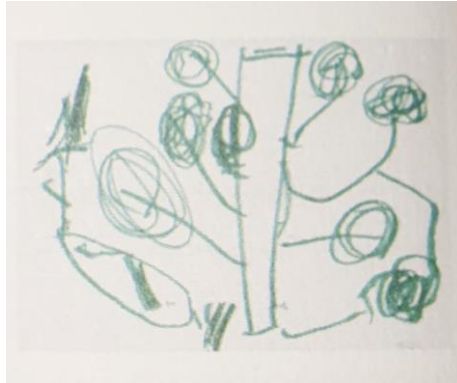

Slika 1. – dječji uradak (2 godine i 5 mjeseci) – pravolinijsko šaranje (Herceg i sur., 2010:53)

1.2.Faza sheme ili faza slučajne reprezentacije (otkrivanje crta, oblika i boje)

U ovoj fazi koja započinje negdje oko treće godine djetetova života, a završava oko pete godine, dijete postiže bolju kontrolu nad motorikom. Djetetov pokret je namjeren i ono je više usredotočeno na likovne elemente (Starč i sur., 2004). Prikaz koji dijete stvara je jednostavan pa može se reći čak i oskudan, ali razlog je tome što se dijete usredotočilo na ono što je njemu u tom prikazu najupečatljivije. Svjedočimo tako da prilikom crtanja nekog ljudskog lika, dijete uvijek prikazuje glavu, lice i to uvećano, ali neće svaki put prikazati sve što na licu vidi ili neće prikazati ruke ili noge (Herceg i sur., 2010). Specifično je i to da kada prikazuje udove oni su nesrazmjerni, nemaju volumen tj. debljinu i vrlo često prikazuju veći broj prstiju (ručnih i nožnih), a kada crta ljude uvijek ih crta vertikalno, dok životinje crta horizontalno. U ovoj fazi širi se i repertoar prikaza, pa dijete često crta kuću, cvijeće, stablo (Herceg i sur., 2010). Kao i ranije i u ovoj fazi je bitno poticati likovni razvoj od strane odraslih i to na taj način da kroz

razgovor osvješćuje djetetove rezultate eksperimentiranja likovnim elementima, zatim djetetu treba nuditi raznolike materijale i različita sredstva kojima dijete može eksperimentirati. Odrasli trebaju obratiti pozornost na pitanja, koja ne smiju biti izravna i fokusirana na sadržaj crteža, nego pitanja koja će kod djeteta probuditi želju za opisivanjem samog rada, tj. značenja njihova crteža (Starc i sur., 2004).

Slika 2. – dječji uradak (3 godine i šest mjeseci) – Stablo (Herceg i sur., 2010:58)

1.3.Faza razvijene sheme ili faza pokušaja postizanja namjerne sličnosti predmeta, crteža

Dijete ulazi u ovu fazu razvoja oko pete godine života, njegov spoznajni, motorički razvoj i razvoj simboličkog mišljenja mu omogućuju svjesno i voljno oponašanje svoje okoline. Oko točnog završetka ove faze dolazi do razilaženja u mišljenju pojedinih autora, pa tako Herceg navodi da je to oko šeste godine, dok Starc kaže da je kraj faze oko osme godine djetetova života (Herceg i sur., 2010; Starc i sur., 2004). Dijete je sposobno povezati djelove crteža u njemu sadržajnu cjelinu. Papir na kojem crta nije samo centralno ispunjen glavnim likom, ono sada popunjava pozadinu, dodaje različite motive, prikazuje pokret u profilu. Prikaz prostora prikazan je s crtama, mogu biti dvije, tri ovisno o tome koliko drugih planova se želi prikazati (Starc i sur., 2004). U ovoj fazi prijašnje prikazivanje ljudskog lika je obogaćeno bezbrojnim detaljima, pa tako ženski lik dijete sada prikazuje s ušima, obrvama, trepavicama, nakitom, šminkom itd. Dijete na crtežu može prikazati simbolima emocije koje gaji prema tom liku (Herceg i sur., 2010). U ovoj fazi dječji crteži su maštoviti, oslobođeni okvira i konvencionalnih pogleda na stvarnost, djeca ne mare za realističan prikaz okoline, stoga s pravom se ova

faza smatra najkreativnijom u likovnom razvoju i estetske vrijednosti dječjeg crteža se uspoređuju s vrijednostima umjetnika. Odrasle osobe u ovoj fazi potiču likovni razvoj komentarima koji su usmjereni na pokušaje povezivanja elemenata u smislenu cjelinu, s time da naglašavaju odnose i kontraste među elementima (Starc i sur., 2004).

Slika 3. – dječji uradak (5 godina) – dvije paralelne crte (Herceg i sur., 2010:54)

1.4.Faza oblika i pojava ili faza nastanka jednostavnih slika

U ovoj fazi dijete doživljava porast logičnog mišljenja i logično tome slijedi gubitak inventivnosti iz prehodne faze, a što se najviše vidi u likovnim simbolima. Likovni simboli su sve manje povezani s djetetovim emocijama, tome je tako što je dijete sposobno objektivno procijeniti njegovu okolinu i svakodnevne situacije, stoga njegovi crteži obiluju pojedinostima i povezani su sa stvarnošću. U ovoj fazi svjedočimo korištenju različitih materijala, preklapanju tehnika, a dijete pokazuje sigurnost u ovladanju različitim likovnim tehnikama (Petrač, 2015). Dijete crtežom komunicira sva životna iskustva (Starc i sur.,2004). Bitno je napomenuti da dijete ulazi u ovu fazu oko sedme godine života, što je povezano i s njegovim polaskom u školu i svime što školske obaveze donose. Ova faza traje otprilike do desete godine djetetova života (Herceg i sur., 2010). Za poticanje likovnog razvoja, odrasle osobe trebaju omogućiti različiti raspon doživljaja, zatim omogućiti vođene posjete muzejima i galerijama, sve u svrhu

izazivanja emocionalnih reakcija kod djeteta koje će ga potaknuti na likovno izražavanje. Komentiranje likovnog uradka zajedno s djetetom je poželjno, zatim treba ohrabriti dijete pitanjima kojima dijete opisuje emocije koje slika pobuđuje kod djeteta (Starč i sur., 2004).

Slika 4. – dječji uradak – prikaz ljudske figure u interijeru (10 godina) (Herceg i sur., 2010:55)

Iako su faze likovnog razvoja određene kronološkom dobi djeteta, kada gledamo dječje uradke djece u dobi od četiri godine i šest mjeseci pa do devet godina razaznajemo različite osobine dječjeg likovnog izraza kao što su: transparentni rendgenski crtež, dinamičnost crteža, prevaljivanje crteža i cjelovitost prikaza motiva. Transparentnost dječjeg crteža je vidljiva u uradcima gdje djeca prikazuju sve što se u nekoj kući i objektu nalazi, iako tome ne svjedočimo (Herceg i sur., 2010). Djeca tako crtaju sve što oni misle da se u kući može događati, oni tako prikazuju i preklapanje nekih njima bitnih događaja. Na crtežu može biti prikazano i ono oku nevidljivo, ali znamo da tamo je, pa tako djeca prikazuju motor u automobilu, mehanizam nekog stroja, mobitel u džepu, olovke u pernici.

Slika 5. – dječji uradak (6 godina)- Kuća, transparentni rendgenski crtež (Herceg i sur., 2010:55)

Druga vidljiva pojava u crtežu nastaje prilikom prikazivanja pokreta, tj. kada dijete želi prikazati neku radnju, a naziva se dinamičnost crteža.

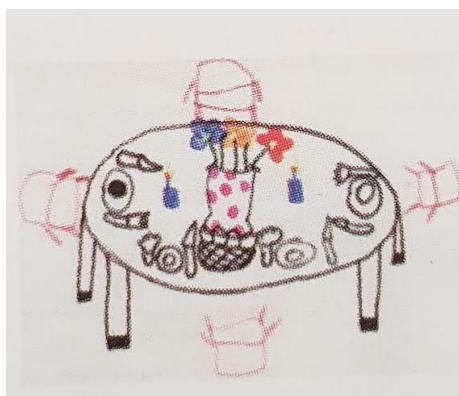
Slika 6. – dječji uradak (4 godine i 6 mjeseci) – U cirkusu, dinamočnost crteža (Herceg i sur., 2010:55)

Treća pojava koja je vidljiva u dječjem crtežu javlja prilikom prikazivanja prostora. Najjednostavniji plan dijete će prikazivati na paralelnoj liniji koja će se nalaziti iznad prvog plana. Prilikom prikazivanja prostora na razini zemlje, mijenja se težišna crta i takav se prikaz prostora naziva opisnim prostorom. Kada svjedočimo takvom prikazu stabla i kuće će izgledati kao da su prevaljene (Herceg i sur., 2010).

Slika 7. – dječji uradak (6 godina) – Raskrižje, prevaljivanje crteža (Herceg i sur., 2010:55)

Četvrta pojava se javlja zbog dječjeg cjelovitog shvaćanja pojava u okolini. Dijete će na crtežu prikazati širi sadržaj koji proizlazi iz samog motiva, tako npr. ako dijete crta određenu hranu, ono će nacrtati i stol, stolice, tanjur, pribor za jelo, vazu na stolu, ljude kako ručaju itd.

Slika 8. – dječji uradak (6 godina i 6 mjeseci) – Stol, cjelovitost prikaza motiva (Herceg i sur., 2010:55)

2. LIKOVNI TIPOVI DJECE

Svako pojedino dijete se likovno izražava na samo sebi svojstven način, ono na taj način prikazuje svoju individualnost i tada možemo govoriti o likovnoj tipologiji. Većina autora naglašava da početak likovnih tipova kod djece započinje tek poslije pete,

šeste godine života. Dotadašnji slični radovi djece su odraz dječjeg razvoja. Dijete ulaskom u šestu godinu života polako napušta kognitivnu funkciju crtanja i ulazi u svoj svijet likovnog izražavanja. Sam taj proces napuštanja kognitivne faze kod svakog djeteta je individualan, različito traje i može biti dugotrajan (Duh, 2012., prema Zupančić i Hudoklin, 2016). Djeca su naklonjena pojedinim likovnim elementima, imaju različite likovne sposobnosti, kompetencije i upravo zato možemo govoriti o tolikim podjelama likovnih tipova i podtipova djece. Na temelju uvažavanja likovnih tipove, kompetencija i osobnih karakteristika djeteta, odgojitelj prilagođava aktivnosti i planira rad s djecom (Herceg i sur., 2010). Karlavaris (1961) je podijelio likovne tipove prema odnosu koji imaju prema likovnom objektu, senzibilnosti percepcije, načinu interpretacije i na temelju psihološkog karaktera (prema Zupančić i Hudoklin, 2016).

2.1.Likovni tipovi djece uvjetovani likovnim sposobnostima

Prema likovnim sposobnostima možemo govoriti o podijeli likovnih tipova na: vizualni tip; imaginarni; intelektualni; ekspresivni; senzitivni; tip vizualnog pamćenja; analitički tip i sintetski tip (Herceg i sur., 2010; Zupančić i Hudoklin, 2016). Vizualni tip promatra, opaža, bazira svoj rad na realnom izgledu i detaljima samog motiva, dok imaginaran tip temelji svoj izraz na mašti i ne pridaje pažnju vizualnim detaljima. Takvi uradci su nabijeni i „realni“ motivi su prikazani na potpuno nov i neočekvan način (Herceg i sur., 2010).

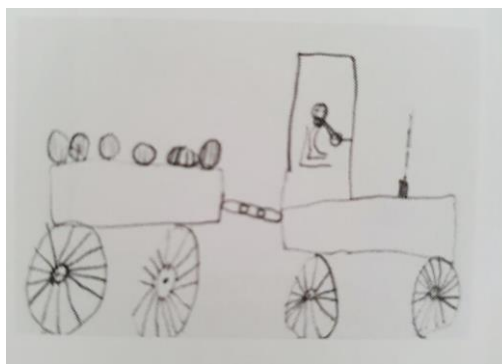

Slika 9. – Bicikl (6 godina), imaginarni tip
(Herceg i sur., 2010:62)

Slika10. – Bicikl (6 godina), vizualni tip
(Herceg i sur., 2010:62)

Slijedi intelektualni tip, dijete svoj likovni izraz temelji na promišljanju, vizualnom pamćenju i logici, dok ekspresivni tip je spontan, pomalo stihijski. On se prilikom likovnog izričaja vodi trenutnim emocijama i kao takvom najviše mu odgovaraju motivi koji su samo po sebi uzbudljivi i osjećajni (Herceg i sur., 2010).

Slika 11. – Vlak (6 god.), ekspresivni tip
(Herceg i sur., 2010:63)

Slika 12. – Vlak (6 god.), intelektualni tip
(Herceg i sur., 2010:63)

Senzitivni tip temelji svoj likovni izričaj na svom senzitivitetu tj. osjetljivosti samog promatranja i promišljanja, u svom uradku naglašava ono što je pjesničko, izvanredno i likovno zanimljivo, a često se motivira nenadanim poticajima. Tip vizualnog pamćenja bazira svoj uradak slijedeći likovnu strukturu koja odgovara djetetovim spoznajama o svijetu. Ukoliko dijete raspolaže određenim iskustvom, ono će najbolje ostvariti one zadatke koji se baziraju na teoriji oblikovanja (Herceg i sur., 2010).

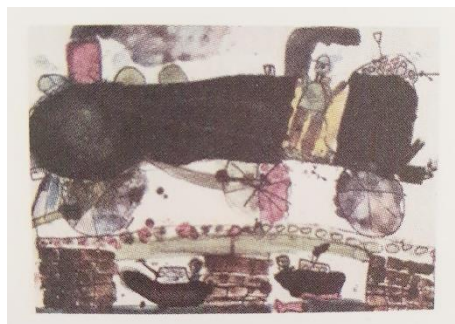
Slika 13. – Traktor (6 god.), tip vizualnog pamćenja
(Herceg i sur., 2010:63)

Slika 14. - (6 god.), senzitivni tip
(Herceg i sur., 2010:63)

Rad koji se temelji na mnoštvu detalja, pojedinosti pripada analitičkom tipu. Dijete najprije crta detalj i na tom detalju izgraditi će cjelinu svog likovnog uradka (Zupančić i Hudoklin, 2016). Kada je uradak sveden na jednostavne forme i odaje nam dojam da je sve pojednostavljeno, likovi su jasni, njihovi odnosi su prepoznatljivi (Herceg i sur., 2010).

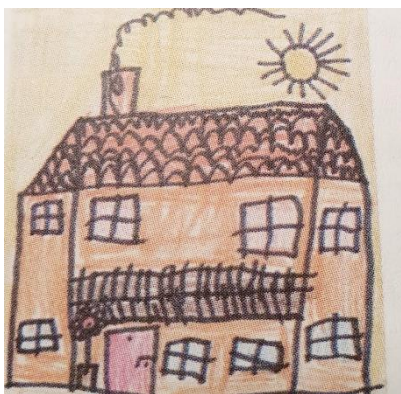
Slika 15. – Vlak (6 god.), sintetički tip
(Herceg i sur., 2010:63)

Slika 16. – Vlak (6 god.), analitički tip
(Herceg i sur., 2010:63)

2.2. Likovni tipovi djece uvjetovani uporabom likovno – izražajnih sredstava

Kada razmatramo podijelu likovnih tipova po afinitetu djeteta prema likovno – izražajnim sredstvima, prepoznamo slijedeće tipove: koloristički, grafički, konstruktivni, zatim impulzivni tip, prostorni tip i dekorativni tip. Dijete čiji uradci su bogati koloritom i to vrlo često intenzivnim, svrstavamo među kolorističke tipove. Dok kod djece čiji je izričaj temeljen na upotrebi linija i kao takvo u lineranom izražavanju je najuspješnije, ukoliko koristi boju u svom radu, onda su to motivi na kojima su prikazani svijetlo tamni odnosi boja i njih ubrajamo u grafičke tipove (Zupančić i Hudoklin, 2016).

Slika 17. – kuća (6 god.), grafički tip
(Herceg i sur., 2010:63)

Slika 18. – kuća (6 god.), koloristički tip
(Herceg i sur., 2010:63)

Likovni uradak, čiji je izraz prikaz čvrstog rasporeda, raspoznatljivih ploha, crta, zatim su vidljivi principi crtanja od velikog prema malom i od cjeline prema detalju, zbog toga odaje dojam jasnoće i geometrije, svrstavamo ga pod konstruktivistički tip (Zupančič i Hudoklin, 2016; Herceg i sur., 2010). Kada dijete temelji svoj likovni izričaj na spontanosti, on kao takav može djelovati ishitren i nespretn, međutim dijete možda i nije posvetilo svu pažnju na detalje ili cjelinu već je pažnja usmjerena na svoje reakcije i tada kažemo da je to impulzivni tip (Herceg i sur., 2010).

Slika 19. – (6 god.), impulzivni tip
(Herceg i sur., 2010:63)

Slika 20. – kuće (6 god.), konstruktivistički tip
(Herceg i sur., 2010:63)

Prostorni tip svoj likovni izraz bazira na orijentaciji u prostoru i ima razvijen osjećaj za perspektivu. Na takvom je uradku vidljiv prikaz prostora koji je organiziran, smislen, također se odmah može primjetiti kako je dijete svladalo pojmove i odnose za gore – dole, iznad - ispod, iza – ispred. Dekorativni tip ima osjećaj za elemente koji su maštoviti, ali pri tome uredni i precizni. Na takvom uradku, odmah primjećujemo

bogatstvo boja i cijeli rad je dekorativan, međutim ponekad može djelovati da je preopterećen detaljima i da je shematski. Djeca koja preferiraju ovakav tip izričaja, vole zadatke iz primjenjene umjetnosti (Herceg i sur., 2010).

Slika 21. – uradak (6 god.), dekorativni tip
(Herceg i sur., 2010:63)

Slika 22. – uradak (6 god.), prostorni tip
(Herceg i sur., 2010:63)

2.3. Likovni tipovi djece uvjetovani osobnim kompetencijama djeteta

Likovni tipovi mogu biti podijeljeni i prema osobnim kompetencijama djeteta i tada možemo govoriti o podjeli koje su jedna drugoj suprostavljene, stoga ih dijelimo na: motoričko - tehnički tip i njegova suprotnost nespretni tip, zatim brz – spor, pedantan – površan, aktivan i pasivan likovni tip (Herceg i sur., 2010). Crtež kojim dominiraju raznovrsne crte i koji izgleda kao tehnički crteži, uradak je djeteta koje je ovladalo svojom motorikom ruke te na temelju toga kažemo da je to djelo na kojem je vidljiv rad motoričko – tehničkog tipa likovnog izražavanja. Suprostavljeno motoričko – tehničkom tipu je nespretni likovni tip, njegov uradak manifestiraju nespretne linije, boja je nanošena mrljasto i cjelokupna dojam je nespretni, a uzrok tome je nedovoljna razvijena mišićna motorika (Herceg i sur., 2010). Dijete koje je prilikom likovnog izražavanja brzo i u njegovom uradku se ta brzina manifestira nedostatkom detalja i delikatnosti, pripada brzom likovnom tipu. Brzom tipu je suprostavljen spori likovni tip, koji veoma sporo radi na svom uradku. Likovni tip koji je spor, ali ga osim sporosti obilježava urednost i detaljnost u likovno izričaju, svrstavamo u pedantni likovni tip

izražavanja. Dijete koje je brzo pri likovnom izražavanju, a na njegovom uradku je to vidljivo nedostatkom detalja, zatim dok crta nije vidljiv žar, već se uočava nedostatak energije i entuzijazma, a cilj mu je što prije završiti započetu ideju, pripada površnom likovnom tipu. Nasuprot površnog tipa je dijete koje je brzo u svom likovnom izražavanju, ali pokazuje želju i ulaže energiju, međutim njegov rad na uštrb brzine ponekad gubi na pedatnosti i detaljima, za njega govorimo da pripada aktivnom likovnom tipu (Herceg i sur., 2010). Pasivnom likovnom tipu pripadaju djeca koju je teško motivirati i pokrenuti na likovno izražavanje, a vrlo često ako i započnu likovni rad, prilikom prve nedoumice odustaju od završavanja svog likovnog uradka. Veoma je važno napomenuti da kod ovakve podijele na temelju osobnih kompetencija djeteta, ne možemo govoriti o čistoj podijeli jer često svjedočimo kod svakog djeteta, kombinacijama više likovnih tipova. Eminentna istraživanja su pokazala da su kroz razvojne faze djeteta prisutne promjene u izražavanju individualnih razlika (Karlavaris i sur., 1975, prema Herceg i sur., 2010).

3. ULOGA ODGOJITELJA U LIKOVNOM RAZVOJU DJECE

Likovne aktivnosti u radu s djecom predškolske dobi možemo promatrati kroz dva aspekta, kao aktivnosti koje su samoinicirane od strane djece, u kojima dijete spontano započinje s likovnom aktivnošću i kao aktivnosti koje planira i provodi odgajatelj, koje u sebi nose svoje zadatke, ciljeve i imaju svoju svrhu (Balić - Šimrak, 2011). U dječjem vrtiću djeca mogu boraviti od navršenih šest mjeseci pa sve do polaska u školu. Spremnim tj. zrelim za školu se smatra dijete koje je napunilo šest godina (djeca rođena do 1.4., godine upisa u školu). Odgojitelji su nakon roditelja, skrbnika odgovorni za pravilan rast i razvoj djece, zaduženi su za provođenje odgojno obrazovnog programa u vrtiću. Odgojitelj ima odgovornost za pravodobno planiranje odgojno obrazovnog rada, koji se treba temeljiti na individualnom pristupu, uz poštovanje individualnih razlika i razvojnih faza. Njegova obaveza je redovno se usvršavati, pratiti trendove u pedagogiji suvremenog djetinjstva, zatim svakodnevno promišljati o praksi, prikupljati sredstva, materijale i time bogatiti likovni centar (NKRPOO, 2014). Uz redovito bogaćenje likovnog centra, odgojitelj vodi i dokumentaciju o svom radu, zatim o rastu i razvoju djece, koja mu je neophodan alat prilikom refleksije i samorefleksije svoga rada. Stoga

možemo reći da je uloga odgojitelja u vrtiću interdisciplinarna i da je on bitna karika za uspješan rast i razvoj djeteta (Herceg i sur., 2010; Novaković, 2015). Odgojitelj je bitan čimbenik u planiranju aktivnosti, njegova obaveza je svakodnevno pratiti djecu, slušati njihove potrebe i prema tome planirati aktivnosti. Kako odgojitelji provode dosta vremena s djecom, na njima je da potiču kreativnost i paze da je ne guše ili suzbijaju dječju maštovitost (Đuranović, Klasnić, Matešić, 2016). Primarna je uloga osigurati poticajno okruženje za dijete koje će bogatiti sva djetetova čula (Novaković, 2015). Od izuzetne važnosti za razvoj djeteta su i aktivnosti koje dijete samoinicira. Samoinicirane aktivnosti nam mnogo otkrivaju o djeci, njegovim mogućnostima, željama, emocijama. Dijete često i bez posredstva odrasle osobe likovno stvara, međutim veoma je važna uloga odgajatelja koja će djetetu omogućiti što je više mogućnosti za likovno izražavanje, ponuditi će mu mnoštvo materijala i prilika za istraživanje. Kada omogućimo djeci pristup da sami stvaraju, bez intervecije, tada možemo očekivati i likovne uradke koji su autentični, iskreni i odražavaju stvaralačku atmosferu u grupi. Aktivnosti koje planira i provodi odgajatelj daju priliku djetetu da zajedno istražuju, dolaze do novih spoznaja o likovnim tehnikama, a i materijalima. Ponekad je izazovno za odgojitelje ne podijeliti svoje viđenje umjetničkog djela ili ne intervenirati u likovni proces stvaranja jer iako je njihov primarni zadatak usmjeravanje djeteta treba uvijek imati na umu da se to postiže promišljenim bogatstvom materijala u prostoru koji će potaknuti djecu na samoinicirane aktivnosti (Slunjski, 2013). „U provođenju likovnih aktivnosti s djecom nema mjesta pravilima, zakonitostima i kritici jer su oni momentalni zagušivači kreativnosti, slobode, samopouzdanja i radoznalosti“ (Balić - Šimrak, 2010). Odgojitelji moraju dobro isplanirati aktivnosti (izbor likovne tehnike i materijala treba interesantan, prilagodljiv s efektom iznenađenja), što znači uzeti u obzir individualne mogućnosti pojedinog djeteta, oslušivati interes skupine i znati ustuknuti kada je za to potreba (Balić - Šimrak, 2011; Novaković, 2015). Za razvoj likovne sposobnosti nepohodan je odgojitelj koji djetetu omogućuje slobodu, pri tome ga ne kritizira; ne sugerira; ne savjetuje; već ohrabruje. Iz svega navedenog, možemo zaključiti koji su optimalni uvjeti za razvoj likovnih sposobnosti: dobro emocionalno okruženje, dostupnost materijala i razgovor s djetetom o likovnom produktu (Starc i sur., 2004). Od neizmjerne je važnosti da odrasle kojima je dijete okruženo i koje sudjeluju u odgoju, vremenski ne ograničavaju likovne aktivnosti, već poštuju djetetovu želju i potrebu za likovnim aktivnostima. Odgojitelj u suvremeno koncipirano rad s djecom, promišlja o aktivnostima koje planira provoditi uvažavajući pritom suvremene

paradigme odgoja i obrazovanja, jednako tako Barath (1992) navodi kako odgojitelj kroz likovne aktivnosti potiče djecu na promatranje okoline, na komunikaciju, na koji način promatrati, osjećati komunicirati (Mendeš i sur., 2012). Odgojitelj koji i sam cijeni umjetnost i umjetničke aktivnosti, te se zanima za njih ponuditi će više prilika za likovne aktivnosti (Đuranović, Klasnić, Matešić, 2016). Županić Benić i Bačlija Sušić (2018) ističu važnost poznavanja prikladnih nastavnih metoda i razvijenih umjetničkih kompetencija kod odgojitelja jer kao takvi oni znaju potaknuti dječju kreativnost i holistički razvoj djeteta (prema Đuranović, Klasnić, Matešić, 2016).

3.1. Osobne i profesionalne kompetencije

Osobne kompetencije odgojitelja su početna stepenica u razvoju profesionalnih kompetencija odgojitelja i uvjet za kvalitetan rad s djecom. Rad s djecom je poziv koji donosi sa sobom izrazito visoku odgovornost ne samo za sigurnost krhkog dječjeg života, već zato jer odgojitelji uz roditelja odgajaju i obrazuju dijete za život i svojim ponašanjem su model za učenje djetetu. Odgojitelji osim rada s djecom, blisko surađuje s različitim profilima ljudi, od stručnog tima, kolega, roditelja i sa širom lokalnom zajednicom, a to od njega zahtjeva široki spektar vrijednosti koje nisu profesionalne već osobne prirode. Poželjno je da je odgojitelj vedre naravi, komunikativne prirode, stabilan, pravedan, empatičan, susretljiv, tolerantan, uviđajan, strpljiv, ljubazan i to ne samo prema djeci već sa svim suradnicima (Herceg i sur., 2010). Profesionalna kompetentnost odgojitelja je pedagoška kompetentnost, koju odgojitelj stječe inicijalnim obrazovanjem na sveučilištu. Zahtjevnost odgojiteljskog posla traži od odgojitelja cjeloživotno učenje i trajni profesionalni razvoj. Brojnost uloga i kompetencija koje definiraju odgojitelja ukazuje na izazovnost svakodnevnog odgojno obrazovnog rada s djecom rane i predškolske dobi. Ključne kompetencije za cjeloživotno učenje odgajatelja su: komunikacija na materinskom jeziku, komunikacija na stranim jezicima, matematička kompetencija i osnove kompetencije u prirodoslovlju, digitalna kompetencija, učiti kako učiti, socijalna i građanska kompetencija, inicijativnost i poduzetnost i kulturna svijest i izražavanje (NKRPOO, 2014).

4. NAČINI I METODE PROMATRANJA I ANALIZE UMJETNIČKOG DJELA S DJECOM VRTIČKE DOBI

Dijete je znatizeljno biće koje aktivnim istraživanjem upoznaje svijet oko sebe. Kao što upoznaje osobe, predmete koji ga okružuju, vrlo brzo spoznaje i ono što se nalazi na papiru, slikama ili u prostoru. Dijete percipira umjetnost na sebi svojstven način, koji je uvjetovan razvojnom fazom u kojoj se dijete trenutno nalazi. Veoma je važno da okolina prepoznaje interes djeteta za istraživanjem i na vrijeme ga izlaže poticajima koji će djetetu pomoći da prijeđe u slijedeću razvojnu fazu – zonu proksimalnog razvoja. Stoga je nepobitno da su upravo roditelji i djetetova bliža okolina, a zatim odgojitelji od neizmjerne važnosti za uredan djetetov razvoj. Oni su ti koji trebaju svakodnevno izlagati dijete sadržajima koji će bogatiti djetetov spoznajni svijet (Županić Benić, 2011). Zadaća roditelja, skrbnika, odgojitelja je naučiti dijete kako promatrati likovno – umjetničko djelo, tek tada će umjetničko djelo kod djeteta potaknuti određeno duhovno stanje, probuditi će osjećaje i dijete će na sebi svojstveni način uživati u djelu i biti će potaknuto na određenu reakciju. Promatrajući likovna – umjetnička djela dijete otkriva unutrašnje svjetove osobnosti pojedinog stvaratelja, dijete ima mogućnost ući u umjetnikov svijet, doživjeti stvarateljevo viđenje svijeta i pojava, a čime bogati i svoj svijet. Dijete promatrajući umjetničko djelo može prepoznati misli, osjećaje i ideje, koje su saživjele likovnim govorom i to s odabirom određene likovne tehnike (Petrač, 2015). Kroz razgovor o likovnom djelu djeca razvijaju sposobnost prepoznavanja osnovnih likovnih pojmova, ona postaju svjesna osjećaja koje dijete doživljava promatrajući umjetničko djelo. Upravo Belamarić navodi kako doživljene i upamćene slike nekim svojim putevima ulaze u iskustvo djeteta, bogate njegovu maštu i prema nekim ispitivanjima omogućuju brži razvoj likovnih sposobnosti (1971, prema Petrač, 2015:29). Kada su djeca izložena umjetničkom djelu, prolaze kroz iste procese kao i odrasli. Najprije promatraju i analiziraju djelo na razini tematskog sadržaja, motiva, što znači da će dijete prepričati ono što vidi na slici, što je na prvi pogled za njega bilo značajno. Zatim će analizirati djelo s aspekta likovnog jezika i likovne forme, ako je dijete na tom stupnju razvoja. Upravo u analizi likovne forme tj. pitanje kako je tematski sadržaj umjetničkog djela oblikovan nalazi se i sama srž umjetnosti (Petrač, 2015). Približavanje likovnog djela djeci predškolske dobi nailazi i na otežavajuće okolnosti. Često svjedočimo da je u samoj praksi prisutno prilaženje likovno – umjetničkom djelu na razini tematskog sadržaja tj. prepričavanjem ilustrativnosti samog umjetničkog djela,

izostaje analiza forme i usvajanja likovnog jezika. Stoga vrlo često se likovno djelo ne može doživjeti u potpunosti jer sadržajno sagledavanje djela preuzima značajnost nad analizom forme i likovnog jezika. Najveći problem nastaje kada izlažemo djecu djelima apstraktne tematike, gdje se na prvi pogled ne prepoznaje sadržaj, vrijednost takvih djela sagledava se kroz elemente likovne forme s kojima djecu nismo upoznali. Djeca vrlo često takva djela ne percipiraju na način da su vrijedna jer ne prepoznaju tematiku, sadržaj slike. Važno je naglasiti da dijete kada upoznaje svijet oko sebi i prije nego što imenuje sam predmet ono ga je na sebi svojstven, iskustven način spoznalo. Dijete je spoznalo sve njegove elemente, stoga je važno naglasiti da u percipiranju likovno – umjetničkog djela osim tematske analize ravnopravno moramo uključiti i analizu likovne forme (Petrač, 2015). Potrebno je pri svakom izlaganju djeteta umjetničkim djelima pravilno imenovati likovne elemente kako bi ih znalo prepoznati i usvajati likovni sadržaj. Kada se dijete nađe pred umjetničkim djelom aspraknog sadržaja, ono neće sagledavati samo figurativni sadržaj, već će biti sposobno samostalno govoriti i o likovnim elementima. Otvorenost likovnog djela traži svog interpretatora, ono teži komunikaciji s promatračem, stoga je neophodno osposobiti djecu za dvosmjernu komunikaciju s likovno - umjetničkim djelom. Kako bi likovno – umjetničko djelo ostvarilo svoju svrhu ono zahtjeva od nas percepciju i recepciju (Brajčić i Kušćević, 2016). Tada djelo svojom slojevitošću pridonosi razvoju cjelokupnog dječjeg iskustva u spoznaji svijeta koji ga okružuje. Poimanje likovno – umjetničkog djela za dijete, a posebno za dijete predškolske dobi je zahtjevan zadatak, ono treba shvatiti raznolikost umjetničkih stilova, usvojiti likovni jezik, prepoznati i shvatiti često suprotstavljena umjetnička razdoblja. Likovna ekspresija djeteta uvjetovana je razvojem sposobnosti promatranja likovno – umjetničkih djela odnosno likovnom recepcijom. One su međuovisnom odnosu, ukazuju na stupanj općeg i likovnog razvoja pojedinca i jedna bez druge ne napreduju. Ukoliko je dijete na prihvatljivom stupnju razvoja, ono ostvaruje mogućnost prijema estetskih poruka s likovno – umjetničkog djela (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010). U praksi često se susrećemo s činjenicom da se likovna recepcija ipak nešto malo brže razvija kod djece nego što je to slučaj s likovnom ekspresijom. Sama recepcija likovno – umjetničkog djela je složen proces koji iziskuje od promatrača reprodukciju u svijesti doživljaja i uzbuđenja koje je imao umjetnik za vrijeme samostvaranja likovno – umjetničkog djela. Umjetničko djelo je slojevito, zbog toga govorimo da su i same mogućnosti interpretacije raznolike. One ovise o iskustvu i duhovnom bogatstvu promatrača u doživljavanju likovno – umjetničkih djela (Herceg,

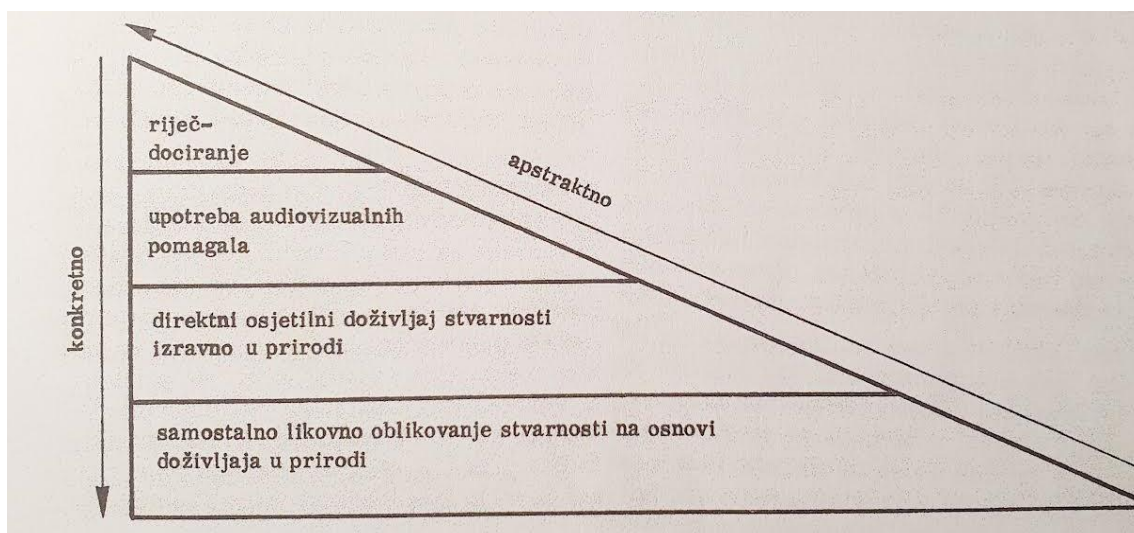
Rončević i Karlavaris, 2010). Kako bi dijete moglo percipirati po prvi puta likovno djelo, ono mora imati razvijene mehanizme prijema poruka i to nazivamo specifičnošću likovne komunikacije. Upravo ta specifičnost omogućava nam stalni razvoj osjetljivosti na nadoilazeće nove likovne poruke. Kako bi se takva navika razvila, dijete mora biti u čestom kontaktu s mnogim likovno – umjetničkim djelima, na taj način nove poruke koje dijete prima šire mogućnost za primanje što je više moguće novih poruka. U području psihičkih mehanizama koji nam pomažu u prijemu likovnih poruka, postoje primarni i antropološki. Kada govorimo o primarnim porukama, mislimo na prijem elementarnih znakova koji nastaju na temelju opće osjetljivosti na svijet oko sebe. To se odnosi na položaj, karakter crte (npr. horizontalnost simbolizira mir, okomita crta – rast, poprečna – dinamiku, valovita crta – vedrinu itd.), boju, teksturu, velere (dan, noć). U umjetničkom djelu razaznajemo osim primarnih poruka i one specifične, koje su uvjetovane stupnjem umjetnikove kreativnosti i zajedno s primarnim porukama čine cjelinu (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010). Sposobnost predškolskog djeteta za razumijevanje i samu primjerenost likovnih poruka, možemo ispitati nizom likovnih djela koja su odabrana i imaju dvije osnovne značajke:

- birati motiv (akt, pejzaž, portret...)
- odabrati umjetnička djela koja sadrže određena stilska obilježja (kubizam, ekspresionizam, impresionizam...)

Mira Kraguljac i Bogomil Karlavaris su se bavili istraživanjem preferencija djece naspram umjetničkih djela, došlo se do zaključka da djeca preferiraju figuralne kompozicije dok su im portreti i krajobrazi najmanje privlačni, a pri odabiru stilskog razdoblja utvrđeno je da djeca pokazuju interes za prikaze jasnih, prepoznatljivih figura, nenaglašene prostore i jasne konture crteža tj. „realističan“ stil (1979, prema Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010: 65). Na temelju ovih istraživanja došlo do zaključka kako djeca preferiraju ona obilježja umjetničkih djela koju su godinu ili dvije ispred samih njihovih likovnih ekspresija, stoga možemo reći da predškolska djeca vole jasne konture figura, dekorativnu boju, plastičnost objekta, razumljiv sadržaj motiva i nenaglašen prostor (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010).

4.1. Metode i oblici rada u promatranju likovnih djela

Kako dijete raste, tako se i mjenjaju interesi za svijet koji ga okružuje. Isprva su to njemu najbliže osobe, uski krug prijatelja, zatim prve igračke. Polaskom u odgojnu obrazovnu ustanovu širi se ponuda za istraživanjem okoline, koja je nepresušan izvor interesa. Dijete tako svakodnevno hrani svoju znatiželju, potrebu za otkrivanjem i istraživanjem, a sve kako bi obogatio svoj svijet spoznaje (Petrač, 2015). Od nepobitne je važnosti za dijete da odlazi u prirodu i otkriva njen živi svijet, ali je jednako tako za njegov razvoj da otkriva i spoznaje svijet koji čovjek stvara. Promatrajući umjetnička djela, dijete ima mogućnost uspostaviti komunikacijski odnos između umjetnika i njega sama, stoga je veoma važno korigirati prilike u kojima djeca mogu na metodički osmišljen način posjećivati galerije i muzeje (Petrač, 2015). Kroz kulturu opažanja, promatranja, doživljavanja, promišljanja i interpretiranja, dijete razvija komunikaciju s umjetničkim likovnim djelom i na taj ga način prihvaća (Brajčić, Kušćević, 2016). Često smo svjedoci da odrasli, pa jednako tako i djeca ne ulaze u samu srž umjetničkog djela, kako bismo to potakli ponajprije je potrebno probuditi znatiželju kod promatrača. Odrasle osobe koje sudjeluju u odgoju i obrazovanju djece trebaju obratiti pažnju da prilikom analize umjetničkog djela uzme u obzir načelo primjerenosti sadržaja i metode, odnosno treba se pripaziti na razvojne faze djeteta. Zadatak treba biti takve težine da potiče dijete na prelazak slijedeće razvojne faze, tj. faze proksimalnog razvoja, što znači da zadatak ne smije biti prejednostavan jer ne potiče nova saznanja, ali ne smije biti ni pretežak kako dijete ne bi odustalo (Grgurić, Jakubin, 1996). Najčešća metoda koja se koristi u promatranju djela je spoj više metoda i tada govorimo o metodi usmenog izlaganja, metodi razgovora i metodi demonstracije. Metodu usmenog izlaganja vrlo često koristimo u radu s djecom, putem nje pokušavamo djeci objasniti ono što oni objektivno ne znaju ili kada nešto trebamo sistematizirati. Metoda razgovora u radu s djecom je od izuzetne pedagoške vrijednosti, međutim ona najmanje pridonosi djetetu na putu prelaska od apstraktnog prema konkretnoj spoznaji (Bodulić, 1969).

Slika 23. – grafički prikaz konkretnijeg puta spoznaji (Bodulić, 1969: 41)

Djeca putem metode razgovora iskazuju prethodno usvojena znanja, a ukoliko je razgovor dobro usmjeren od strane odgojitelja i ima za svrhu određeni pedagoški cilj, takav razgovor će navesti djecu na zaključivanje. Za razvoj likovnosti, metoda demonstracije je od izuzetne važnosti. Prilikom demonstracije se treba uzeti u obzir da je najpoželjnije promatranje originalnih djela, zatim reprodukcija izuzetno visoke kvalitete. Prilikom odabira reprodukcije treba se obratiti posebna pozornost da reprodukcija kao takva na sebi ima vidljive osobine likovnog materijala, teme. Kada koristimo reprodukciju ona mora biti većeg formata, najmanje A3 veličine, jer sve manje od toga dekoncentrira promatrača i ne djeluje stimulativno na dijete. Metodu demonstracije možemo koristiti i za neposredne reprodukcije, kroz dijapozitiv ili film, tada se treba obratiti pozornost na potrebnu udaljenost između projekcije i pozicije djece (Babić, 1978).

4.2. Analiza likovnog djela

„Umjetnost shvaćamo doživljavajući je, ne samo proučavajući. Kod umjetnosti nije djelatan samo razum, nego i volja, imaginacija i osjećaji“ (Petrač, 2015:39). Postoji više postupaka analize umjetničkih likovnih djela, jedan je taj da se provodi poštujući određene principe i kriterije, a to su: promatračevo osobno iskustvo o umjetničkim

djelima, reakcije na neposredni dojam o djelu, analiza samog djela kroz određene zahtjeve (fizička pojava djela, vremenski i prostorni period nastanka djela i individualnost stvaratelja) i sintetičko doživljavanje poruke i umjetničkog djela (Herceg i sur., 2010). Herceg i sur.(2010) naglašavaju kako djeci treba približiti likovno umjetničko djelo na taj način da se jednostavnim jezikom i djeci razumljivim načinom objasne svi likovni elementi koji neko djelo čine vrijednim promatranja i analiziranja. Parsons (1987) navodi faze koje pojedinac prolazi kako bi doživio i shvatio umjetnost. Za odgojitelje je najinteresantnija prva faza, koja je karakteristična za petogodišnju djecu. Dijete u toj dobi promatrajući umjetničko djelo, doživljavaju ga kao ugodni podražaj, većinom se ne vode mišljenjima drugih ljudi prilikom promatranja i u toj dobi im nedostaje osjećaj za diferencijaciju, stoga djeca ne prosuđuju likovna djela (Brajčić, Kušćević, 2016). Petrač (2015) također navodi različite metode i načine na koje se može promatrati i analizirati likovno djelo, tako ćemo izdvojiti: promatranje prema tematskim, likovno – jezičnim i likovno – tehničkim sadržajima, promatranje i analiza koja slijedi nakon pokušaja stvaranja sličnih likovno - jezičnih sadržaja, zatim opisivanje likovnog djela nakon kraćeg prikazivanja, promatranje i analiza od cjeline prema detalju i obrnuto, promatranje i analiza od nejasnog ka jasnome i usporedo promatranje i analiza likovnog djela. Prema Feldmanu (1970) dijete već u vrtiću može opisivati, analizirati, interpretirati baš kao i profesionalni kritičar, jedino što oni to rade nasumičnim redosljedom. Feldman (1970) također predlaže četiri faze koje prolazimo prilikom prosuđivanja likovnog djela. Prva faza je opisivanje, slijedi ju analitička obrada, zatim interpretacija i posljednja faza je evaluacija (Brajčić, Kušćević, 2016). Ukoliko dijete kontinuirano izlažemo susretima s umjetničkim djelima, ono će takvim iskustvom steći potrebno znanje likovnog jezika. Iskustveno učenje koje je ostvareno u direktnom kontaktu s umjetničkim djelom, pokazalo se kao najdjelotvornije, a još veću vrijednost postiže ako osoba aktivno sudjeluje u traženju značenja koje likovno djelo nudi. Piscitelli (1988) pridaje značajnu važnost skupnom promatranju i doživljavanju likovnih djela, tj. on naglašava važnost interakcije koju dijete ostvaruju s ostalom djecom u zajedničkoj komunikaciji (Brajčić, Kušćević, 2016). Kada govorimo o izboru likovnog djela, on nikako ne bi smio biti slučajan. Zupančić (2006) navodi da pri odabiru umjetničkih djela treba se voditi slijedećim kriterijima: koliko je sam autor, ali i njegovo djelo važno, zatim koliko je tipično i zorno prikazano djelo, slijedeći kriterij zahtjeva praktičnost i izvedbenu primjerenost djela te posljednji zahtjev je sadržajna primjerenost samog djela. Prilikom promatranja likovnog djela važno je da

odvojimo likovni tekst od likovnih motiva i posebno je važno napomenuti djeci da se umjetničko djelo ne smije vrednovati po motivu (Peić, 1971). Na odgojitelju je zahtjevna uloga, on treba naučiti djecu kako gledati umjetničko djelo, treba postići da dijete uživa gledajući, te da takva aktivnost promatranja umjetničkog djela potakne kod djece inspiraciju za vlastiti kreativni izričaj (Petrač, 2015). Kako bi djeca doživjela umjetnost, trebaju usvojiti likovni jezik. Na taj način razvijaju vještine koje će im biti potrebne za analizu likovne forme. Odrasle osobe kojima je dijete okruženo, često upadaju u zamku i analiziraju djelo s djecom samo na razini tematskog sadržaja, upravo zato djeca i nalaze apstraktnu umjetnost teško shvatljivom i često ju izbjegavaju. Kako do toga ne bi došlo treba uputiti odrasle osobe da pri analizi likovnih djela osim tematskog sadržaja uvrste i analizu likovne forme i neka budu u ravnopravnom omjeru zastupljene (Petrač, 2015). Pedagozi Charman, Rose i Wilson (2006) predlažu model – „Ways in model“ (model sačinjavaju četiri kruga, a u središtu se nalazi promatrač), koji će djecu potaknuti na promatranje, doživljavanje, analiziranje i interpretiranje djela. Osobno iskustvo promatrača je presudno za ovaj model, krugovi oko promatrača kreću od: osobni pristup, pristup objektu, pristup subjektu i posljedni krug je pristup kontekstu umjetničkog djela (Kušević, 2014; Brajčić, Šućur, 2019).

4.2.1. *Tematska analiza*

Kada želimo interpretirati tematski sadržaj likovnog djela, onda se koristimo metodom razgovora s najčešćim napatkom upućenim djetetu, a to je opiši temu i motiv umjetničkog djela (Petrač, 2015). Najčešće teme koje umjetnici prezentiraju su religioznog ili svjetovnog karaktera. Analiza kompleksnijih tema zahtjeva određenu zrelost kod djeteta i ona se stupnjevito iščitava ovim redoslijedom: predikonografski opis ili primarno značenje teme, ikonografski opis ili sekundarno značenje, ikonografska interpretacija ili tercijarno značenje i posljednji opis koji zadrire u najdublje značenje umjetničkog djela, a otkriva filozofske, vjerske i društvene utjecaje na umjetnika je ikonološka interpretacija (Petrač, 2015).

4.2.2. *Likovno - jezična analiza*

Poznavati i prepoznavati likovni jezik znači analizirati umjetničko djelo na nivou likovno – jezične analize, što znači da dijete uočava, prepoznaje i u stanju je opisati likovno – jezični sadržaj, likovne zatim kompozicijske elemente umjetničkog djela kao što su: boja, ploha, ritam, kontrast, volumen, svjetlo, crta...(Petrač, 2015).

4.2.3. *Likovno - tehnička analiza*

Kada analiziramo umjetničko djelo i prepoznamo u njemu likovnu tehniku i tehničke postupke govorimo da se djelo analizira na likovno – tehničkoj razini (Petrač, 2015). Likovne tehnike koje nas interesiraju u analizi je slikarska, zatim vrsta podloge na kojoj je umjetnik ostvario likovno umjetničko djelo, kiparska (analiziramo koji je materijal upotrebljen – kamen, glina, gips, drvo...) i arhitektonska (način na koji je određena arhitektonski napravljena umjetnička instalacija) (Petrač, 2015).

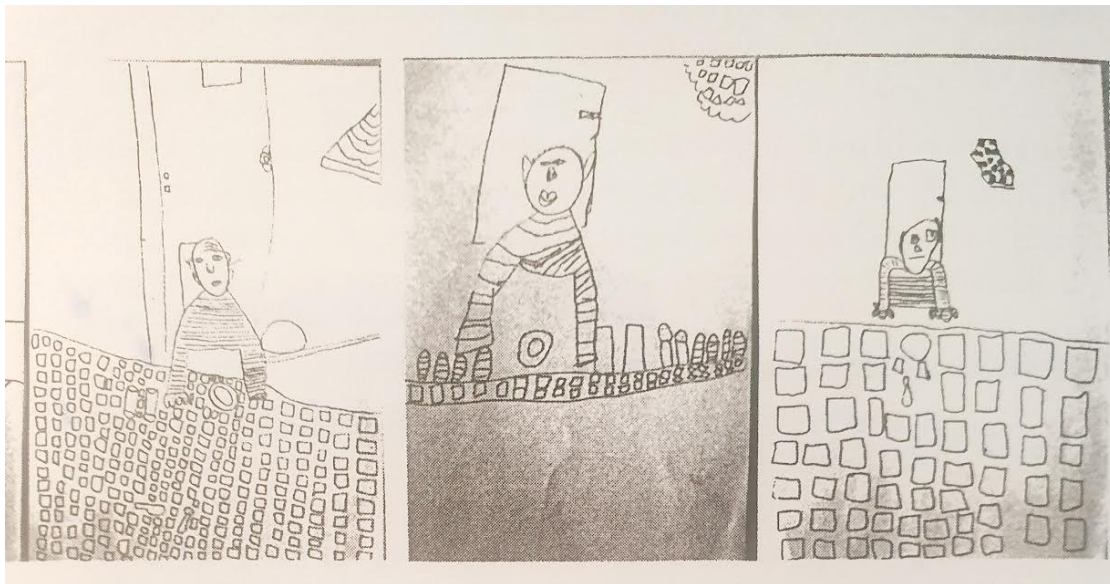
4.2.4. *Stilska analiza*

Stilska analiza iziskuje određena prethodna znanja o povijesti, sociologiji, filozofiji, društvu i svemu što je u vrijeme nastanka umjetničkog djela utjecalo na umjetnika i njegovo stvaranje. Kada analiziramo stilski djelo onda razlažemo djelo na: stilove pojedinih razdoblja, nacionalne i lokalne stilove, stilove pojedinih pravaca, osobne stilove, vrijeme nastajanja i trajanja stilova te kao zadnju stavku pri stilskoj analizi prepoznamo autora, naziv djela i njegova renomirana ostvarenja (Petrač, 2015).

4.3. Metoda estetskog transfera

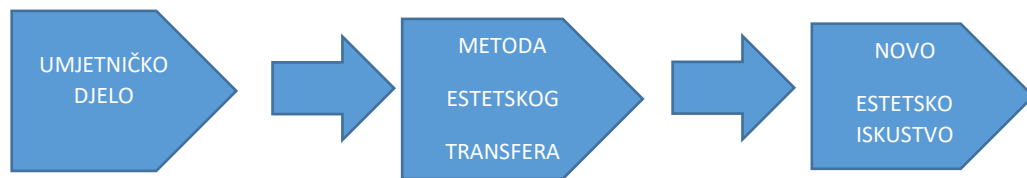
Likovno stvaranje koje se temelji na promatranju umjetničkog djela nezamjenjiv je izvor spoznaje, to je najbolji način usvajanja estetskih vrijednosti umjetničkog djela (Bodulić, 1969). Razvoj estetskog osjećaja za umjetnička djela je moguć samo ukoliko je dijete izloženo s kvalitetnim umjetničkim djelom, djelom koje je oslobođeno kiča (Duh, Zupančić, 2009). Zupančić (2001) ističe kako će dijete uvijek prihvatiti kvalitetno umjetničko djelo u situaciji kada je komparirano s nekvalitetnim djelom (prema Duh, Zupančić, 2009). Upravo metoda estetskog transfera naglašava važnost estetskog doživljaja, nju primjenjujemo kada upoznajemo dijete s likovno umjetničkim djelom (Brajčić, Kušćević, 2016, Duh, Zupančić, 2011). Metoda estetskog transfera uvažava sva načela likovnog odgoja, kao što su općenite metode likovne didaktike, osnove muzejske pedagogije te specifične likovno – odgojne metode. Ova metoda je nastavna na likovnu aprecijaciju, a to nam je baza za emocionalno doživljajno reagiranje (Duh, Zupančić, 2009). Promatranje umjetničkog djela uz pomoć metode estetskog transfera

dovodi do interakcije između promatrača, u našem slučaju djeteta i samog umjetničkog djela. Promatrač prima osjetilni podražaj koji je u vezi s osjećajima, doživljajima, asocijacijama. Svaki taj osjetilni podražaj je poseban, individualan za svakog promatrača, nema dva ista podražaja i zato se svaka interakcija s likovnim djelom razlikuje od promatrača do promatrača. Taj podatak je veoma bitan za odgojitelja jer treba odrediti odgovarajuće uvjete za svako dijete kako bi bilo u mogućnosti nakon interakcije s umjetničkim djelom izraziti svoje osjećaje, doživljaje. Dječji izrazi pri tome će se razlikovati, ali na taj način djeca reagiraju i percipiraju tuđa mišljenja i šire svoje vidike (Duh, Zupančič, 2011). „Djeca mogu reagirati na emocionalnom području, asocijativnom i formalnom intelektualnom području“ (Duh, Zupančič, 2011). Reagiranja na ovim područjima su isprepletena i podložna konstantnim promjenama. Kada dijete metodom estetskog transfera prijeđe u fazu likovne ekspresije, zbog individualnosti recepcije likovnog djela i doživljaja koje je probudilo u pojedincu, finalni produkti se uvelike mogu razlikovati, što motivima, tematskim sadržajem ili primjenjenom tehnikom.

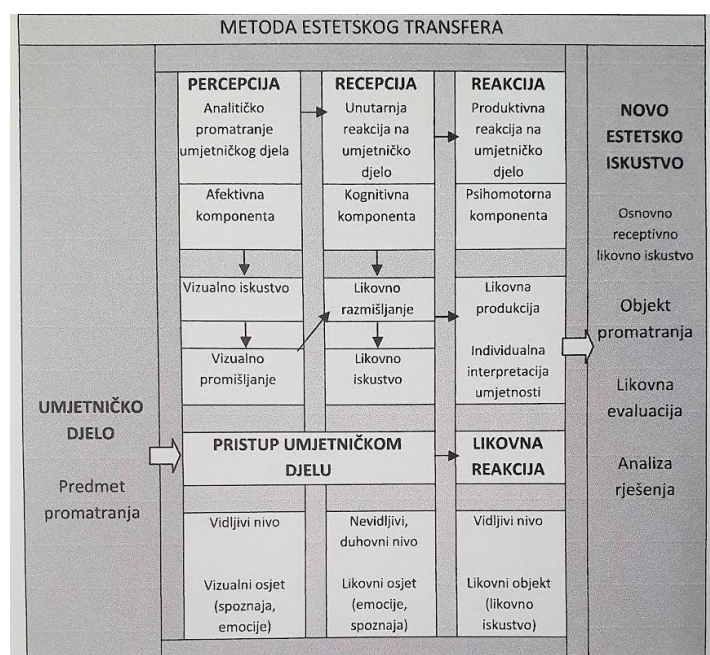
Slika 24. –jednostavan ritam kvadratnih oblika, koji se pojavljuje na različitim dječjim radovima u različitim formama koji su nastali na osnovi promatranja fotografije Picassa (Duh, Zupančič, 2009:12)

Pravilo koje čini metodu estetskog transfera posebnom jest činjenica da reprodukcija koju dijete promatra mora biti realistična i izrazito visoke kvalitete, jer jedino tada djelo može prenijeti informacije koje su sadržane u originalnim umjetničkim djelima (Brajčić, Kuščević, 2011).

Slika 25. – poštivajući principe kvalitete, metoda esteskog transfera dovodi do novog estetskog iskustva (Duh, Zupančič, 2011:69)

Primjenom metode estetskog transfera prolazimo kroz tri faze, a to su: percepcija likovno umjetničkog djela, recepcija likovno umjetničkog djela i reakcija tj. likovna ekspresija, koja je u vidu novog estetskog iskustva (Duh, Zupančič, 2011). Koristeći se metodom estetskog transfera trebamo se voditi željom o zadržavanju urođenog osjećaja za likovni red kod djece, ali i nadogradnji već prethodno stečenog osjećaja za lijepo.

Slika 26. – struktura metode estetskog transfera (Duh, Zupančič, 2011:70)

Faza recepcije likovno umjetničkog djela usmjerena je prema djeci u vidu dobivanja jasne percepcije umjetničkog djela. Ovom fazom potičemo kod djece odgovarajuće estetsko iskustvo, djecu potičemo na promatranje i doživljavanje umjetničkog djela svim osjetilima. U drugoj fazi bavimo se verbaliziranjem percepcije, tu se vodimo ishodom percepcije umjetničkog djela koji su usvojeni tek kad ih dijete verbalizira i na taj način osvjesti (Duh, Zupančič, 2011). Prolazeći ove dvije faze, kažemo da je dijete doživljajno pristupilo likovno umjetničkom djelu. Kako bi dijete istinski doživjelo umjetničko djelo i zapazilo sve na njemu, ono mora poznavati likovni jezik, umjetničke oblike i sadržaje, a za to mu je potreban određeni stupanj razvojne zrelosti. Tako da najčešće govorimo kako dijete već od pete godine može doživjeti likovno umjetnička djela kroz metodu estetskog transfera. Prema Duh i Zupančič (2009) govorimo o proširenju druge faze, pa tako metoda estetskog transfera prolazi kroz ove korake: percepcija tj. uočavanje likovnog djela svim osjetilima, zatim recepcija likovnog djela i to doživljavanjem likovnog djela svim svojim osjetilima i zatim oslobađanje osjećaja verbaliziranjem doživljenog. Zadnja faza je likovna ekspresija tj. stvaranje novog estetskog iskustva. Kada dijete percipira likovno djela, odgojitelj mora naprije poticati stvaranje emocionalne reakcije kod djece, a zatim pratiti nastale emocionalne reakcije, one vidljive na licu, tijelu ili one verbalizirane. Emocionalne reakcije su individualne, rezultat su utjecaja različitih faktora koji su kod svake osobe drugačiji i sve to rezultira stvaranjem različitih emocija tj. doživljaja umjetničkog djela (Duh, Zupančič, 2011). U ovoj fazi uloga odgajatelja, odrasle osobe ili likovnog pedagoga od neizmjerne je važnosti jer percepcija likovnog djela ima smisla kada je ona prikladno objašnjena djetetu, poštivajući njegovu kronološku dob i razvojnu fazu u kojoj se nalazi. Odrasla osoba mora pravilno tempirati informacije koje će pružiti o djelu kako ne bi narušila kod djeteta stvaranje doživljajnog, osjećajnog odnosa prema djelu. Uhlig (2004) govori kako je recepcija likovno umjetničkog djela, proces prožet kreativom, dijete prima informacije i obrađuje na samo sebi svojstven način (prema Duh, Zupančič, 2011). Za vrijeme recepcije, dijete doživljava unutarnje reakcije koje su vezane trenutnim promatranje umjetničkog djela ili možemo reći da dijete doživljava refleksiju doživljenog. Takvo likovno promišljanje je od neizmjerne važnosti, stoga moramo biti oprezni u ovoj fazi i u razgovoru s djetetom ne nametati svoje doživljaje, jer ova faza je presudna za novo estetsko iskustvo i fazu ekspresije (Duh, Zupančič, 2009).

5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVAČKOG RADA (**V. Kandinski** – Kvadrati s koncentričnim krugovima 1913., **P. Mondrian** - kompozicija s crvenom, crnom, žutom, sivom i plavom 1921.)

5.1. Cilj istraživanja, zadaci i metoda istraživanja

Temeljni cilj istraživanja je istražiti povezanost dječje recepcije umjetničkog djela i likovne ekspresije provođenjem metode estetskog transfera, zatim istražiti ako i koliki utjecaj na završni produkt imaju uvjeti (grupni ili individualni rad) u kojima se likovni rad odvija. U ovom radu je korištena deskriptivna metoda istraživanja.

5.2. Varijable i uzorak istraživanja

U istraživanju je sudjelovalo devetnaestero djece, od toga osamnaestero djece su šestogodišnjaci i jedno dijete ima sedam godina (dječak). Uzorak je sačinjen od dvanaest djevojčica i sedam dječaka. Sva djeca su polaznici iste pedagoške skupine u vrtiću. U predzadnjoj fazi istraživanja za potrebe istraživačkog pitanja, skupina je podjeljena nasumično na dvije grupe. Prva grupa je sačinjena od devetoro djece, četvero dječaka i pet djevojčica. Druga skupina je sačinjena od desetoro djece, dva dječaka i osam djevojčica.

5.3. Postupak istraživanja

(promatranje i analiza djela: **Kandinski** – Kvadrati s koncentričnim krugovima 1913., **Mondrian** – kompozicija s crvenom, crnom, žutom, sivom i plavom 1921.)

Za istraživanje likovnog razvoja djece najprikladniji se pokazao kvalitativni pristup jer se jedno tako može pratiti i sam proces likovnog rada. Upravo zato smo i mi primjenili kvalitativnu metodu, a sve kako bi se pratila učinkovitost metode estetskog transfera kroz sve faze od percepcije, recepcije pa sve do ekspresije. U ovom istraživačkom radu smo primjenili studiju primjera (case study) gdje su se proučavali dječji likovni radovi i ponašanje djece za vrijeme ekspresije. Za vrijeme likovnog procesa odgojitelj - istraživač je bio promatrač, koji je pratio motiviranost, fokusiranost i pažnju djece, trajanje aktivnosti, izvršenje aktivnosti do kraja, odabir materijala i tehnike. Istraživanje je podjeljeno u faze, u prvoj fazi je istraživač odabrao uzorak

(N=19). U petoj fazi istraživanja, uzorak je nasumično podijeljen u dvije grupe (N=10, N2= 9).

Djeca su u prvoj fazi istraživanja, putem digitalnog medija prisutvovala virtualnom posjetu muzeju, u trajanju prikladnom za tu dob djece – (4:52, 3:26).

(link 1. - <https://www.youtube.com/watch?v=PMDgp5DBXcY&t=35s>, izložba Vasily Kandinsky – „Around the circle“, muzej Guggenheim)

(link 2. - https://www.youtube.com/watch?v=8_doLxie1Nk&t=1s, izložba Piet Mondrian, National gallery Ireland)

Nakon posjeta muzeju istraživač je pitanjima poticao djecu na razgovor (Što je muzej?, Jeste li bili u muzeju?, Što umjetničko djelo znači za tebe? Tko stvara umjetnička djela?, Kakve osjećaje pobuđuju umjetnička djela koja ste sad pogledali? , Jeste li prije čuli za ove umjetnike, a ako jeste tko Vam je pričao o njima?, Želite li da ponovo pogledamo izložbu i neka svatko digne ruku kada osjeti da je za njega to umjetničko djelo posebno? Zašto misliš da je baš ovo djelo za tebe posebno? Kada gledaš cijelu sliku što misliš o njoj, a sada ćemo pogledati dio te slike, jel se mijenja tvoje mišljenje o slici?).

Druga faza istraživanja je provedena nakon pauze od jednog dana. Djeca su putem digitalnih medija pogledala o svakom umjetniku kratki clip o njihovim životima.

(link 3. - <https://www.youtube.com/watch?v=qt89fWM9ex4>, Vasily Knadinsky facts for kids)

(link 4. - https://www.youtube.com/watch?v=k_t8eAca9CU, Piet Mondran- Let`s learn about Mondrian)

Treća faza istraživanja je provedena istog dana, ali u poslijepodnevnom satim. Djeca su putem digitalnih medija pogledala umjetnike u svom zanosu stvaranja.

(link 5. - <https://www.youtube.com/watch?v=RPaHQzDVJmg> , Wassily Kandinsky painting)

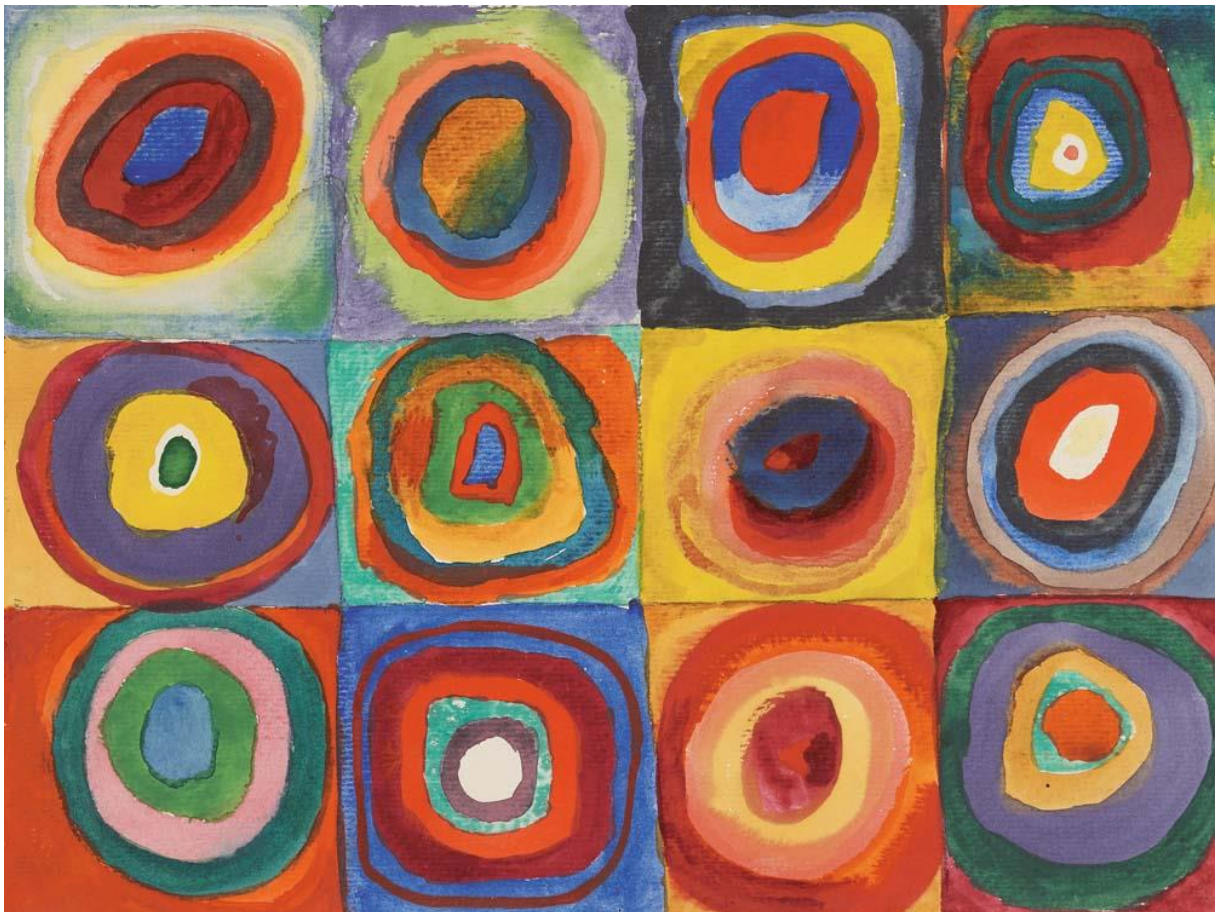
(link 6. - <https://www.youtube.com/watch?v=FqoZiUetwLs>, Composition with Piet Mondrian)

Četvrta faza je započela s odmakom jednog dana od prethodne faze. Kroz hodnik je postavljena izložba, izložene reprodukcije su visoke kvalitete, A3 formata i postavljene u razini dječjih očiju. Djeca su kroz izložbu vođena u paru kako bi svako dijete imalo vremena, prostora i kako bi moglo svim osjetilim doživjeti djela. Metodom estetskog transfera doveli smo djecu u interakciju s umjetničkim djelo, željeli smo da dijete doživi djelo svim svojim osjetilima i da to iskustvo zapamti te ga kasnije prenese u svoju

produkciju umjetničkog djela (likovna ekspresija). Interakcija s umjetničkim djelom je nešto posve osobno, tako da je istraživač promišljao o tome i stvorio uvjete za svako dijete da svojim tempom doživi djelo. Djeca su tada bez ustručavanja iznosila svoje poglede, mišljenja, doživljaje i trenutne osjećaje koje je u njima pobudilo promatranje. Kako bi potaknuli djecu na analizu umjetničkih djela, postavljana su im pitanja: Kako se osjećaš dok promatraš djelo?, Koje boje prepoznaješ?, Čime je slikar slikao?, Prepoznajete li što je umjetnik slikao?, Možete li pretpostaviti kako se je umjetnik osjećao dok je slikao?, Pogledajte sliku, zatim zatvorite oči, a sada mi kažite kojih boja se prisjećate sa slike?, Kakve uočavate linije?, Kakve oblike prepoznajete?, Na što vas to podsjeća?, Postoji li ravnoteža među oblicima ?, Ponavljaju li se oblici?...

Izložena su djela redom:

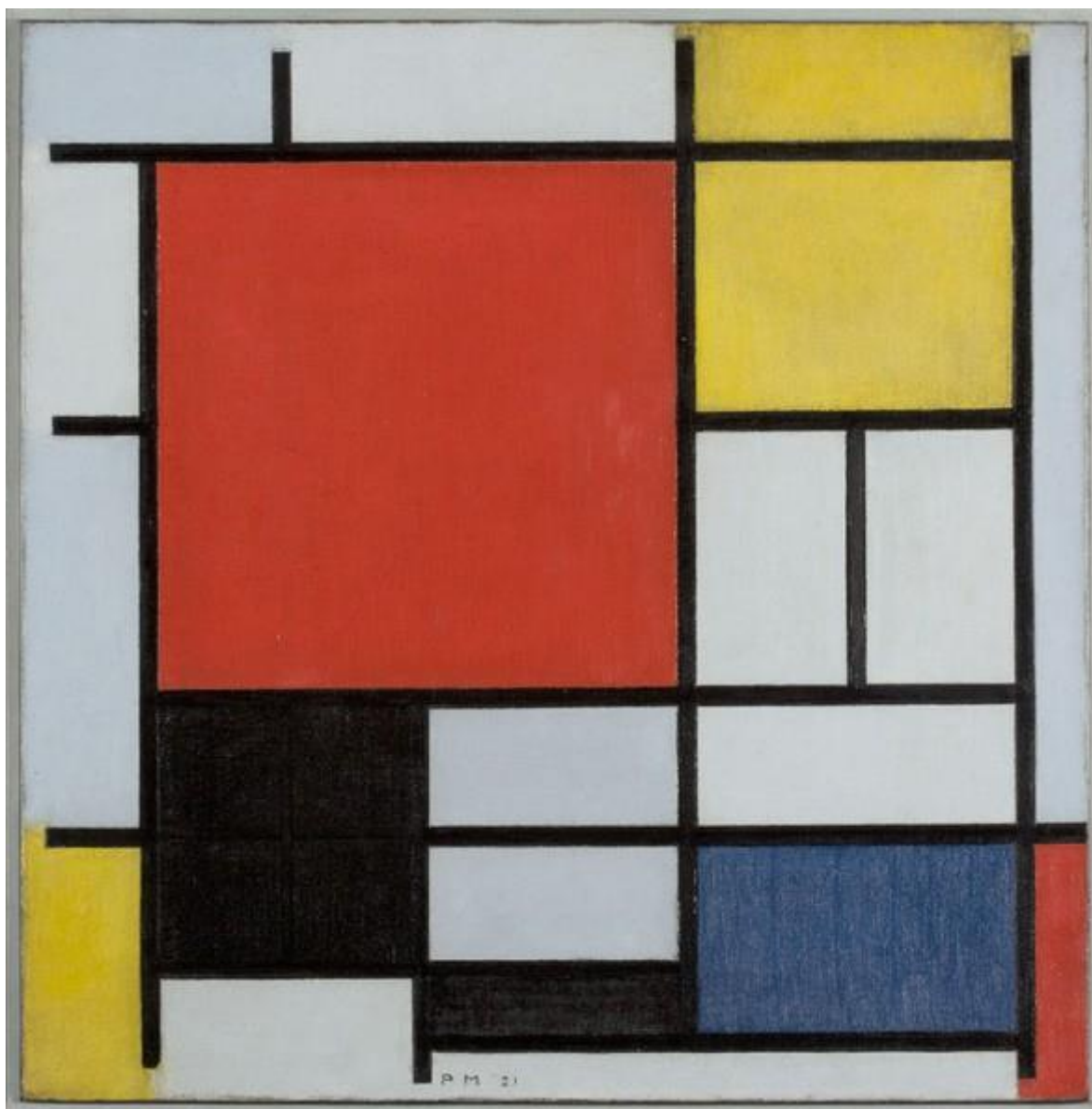
1. Vasilij Kandinski – kvadrati s koncentričnim krugovima, 1913., preuzeto sa stranica Moma organisation

Slika 27.

<https://www.moma.org/interactives/exhibitions/2012/inventingabstraction/?work=12>

2. Piet Mondrian – Composition with large red plane, yellow, black, grey and blue I., 1921., preuzeto sa stranica muzeja Kunst museum Netherland

Slika 28.

<https://www.kunstmuseum.nl/en/collections/mondrian>

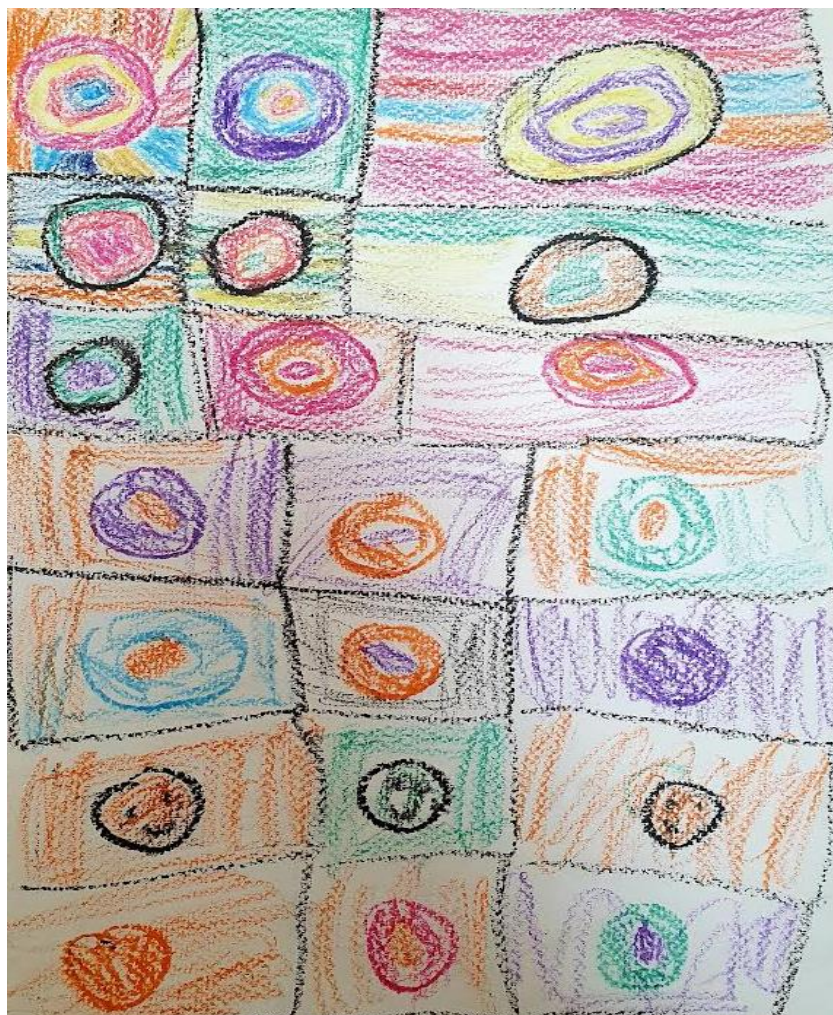
Peta faza istraživanja je započela nastavno na prethodni dan. Istraživač je u ovoj fazi nasumično podijelio uzorak na dvije grupe. Prva grupa djece (N=10) je slikala sjedeći grupno, dok je druga skupina djece (N=9) slikala tog istog dana u popodnevnim satima, ali razdvojeno. Obje grupe su upoznate sa sadržajem likovnog centra, istraživač je ponudio glazbenu podlogu za vrijeme stvaranja, što su djeca i prihvatila. Za vrijeme rada ispred djece je postavljena reprodukcija visoke kvalitete u A3 formatu, djeca su ohrabrena da slobodno i koliko god puta osjete potrebu, neka se dignu, prošeću i pogledaju djelo.

6. ANALIZA DJEČJIH RADOVA

Nakon promatranja i analiziranja izloženih likovno umjetničkih djela, odgojitelj je ponudio djeci prostor i materijale kako bi se mogli likovno izraziti. Kod djece je potaknuta želja za likovnom ekspresijom, a izložena likovno umjetnička djela su djeci prezentirana kao poticaj za njihovo umjetničko izražavanje. Uvidom u likovne radove istražiti ćemo povezanost dječje recepcije umjetničkog djela i likovne ekspresije, korištenjem metode estetskog transfera. Metoda estetskog transfera počiva na individualnim reakcijama svakog pojedinog promatrača i ovisi o puno faktora koje su kod svakoga različite i različitoj mjeri zastupljene. Istražiti će se da li i u kojoj mjeri rad u grupnom okruženju mijenja individualne reakcije pojedinca na likovno umjetničko djelo, od radova druge grupa koje je radila individualno, bez grupnog okruženja.

Odabrani radovi djece koja su sjedila zajedno (poticaj V.Kandinski):

Četvoro djece koja su sjedila zajedno, izabrala su istu tehniku, pastele. Djeca su se u svom izričaju koristila toplim i hladnim bojama. Na slikama 29. i 30. uočavaju se poneki isti detalj i raspored kvadrata koji su obrubljeni crnom bojom. Što nam govori da sjedenje u istoj grupi je utjecalo na njihov završni rad. Na slici 29., djevojčica je koristila multikolorit za podlogu kvadrata, to je primjećeno i na slici 30. Kod slike 31. i 32. to ne uočavamo. Za vrijeme crtanja djeca se nisu dizala, tj. nisu imali potrebu ponovno pogledati umjetničko djelo. Djeca koja su nacrtala slike 29. i 30. su međusobno pričala i bitan je faktor da su oni brat i sestra (blizanci).

Slika 29. – djevojčica, 6 godina (pastele)

Slika 30. – dječak, 6 godina (pastele)

Na slici 31. zamjećujemo da je djevojčica koristila motiv koncentričnih kružnica, ali svjedočimo i njezinom osobnom viđenju tj. novom estetskom doživljaju. Kružnice nisu u redovima posložene, već su u prostoru raspoređene slobodno, različitih su veličina i debljina. Djevojčica je koristila tople i hladne boje. Za vrijeme crtanja ova djevojčica je odlazila ponovno pogledati umjetničko djelo.

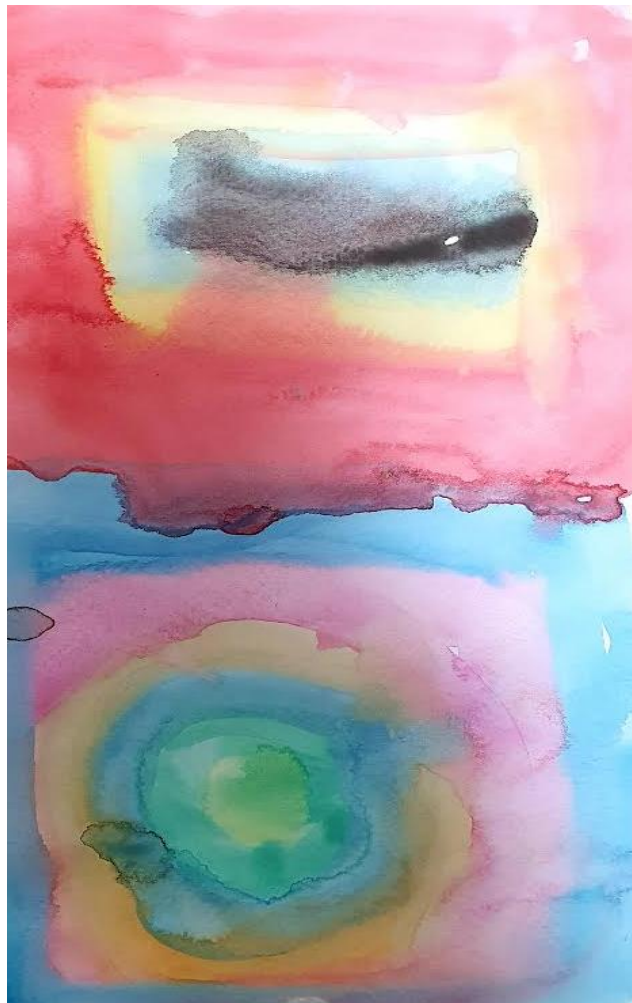
Slika 31. – djevojčica, 6 godina (pastele)

Na slici 32. primjećujemo da je dječak crtao motiv koncentričnih kružnica, nema kao na originalom umjetničkom djelu, kvadrata. Kružnice su različitih veličina i dječak ih je rasporedio na papiru u redu, u sredini manje, koje su sve istih boja, a vanjski dio su veće kružnice. Dječak je koristio tople i hladne boje, dugo se zadržao u aktivnosti i nije imao potrebu za vrijeme stvaranja za ponovnim promatranjem likovnog djela.

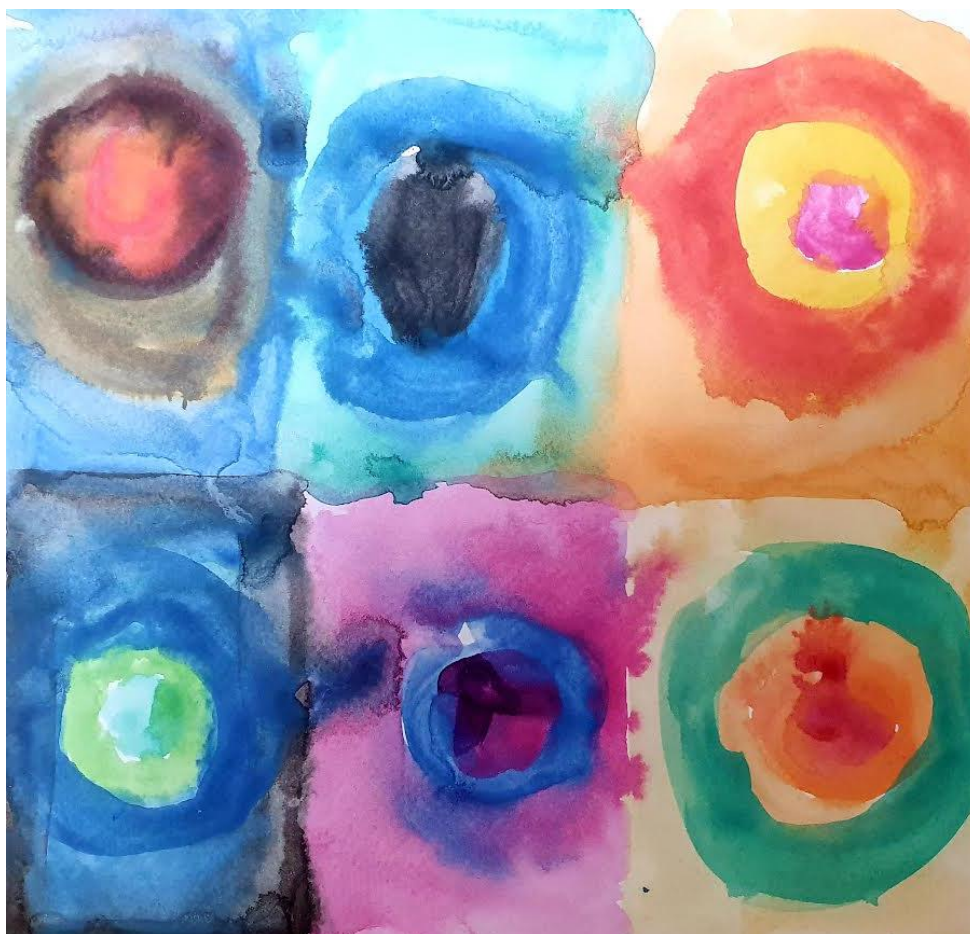
Slika 32. – dječak, 7 godina (pastele)

Na slikama 33., 34. i 35 su radovi djece koja su sjedila zajedno. Tri djevojčice su izabrale istu tehniku – vodene boje. Unatoč tome radovi se razlikuju. Motiv je isti, primjetan je poticaj promatranja umjetničkog djela, ali je izvedba različita. Na slici 33. djevojčica je naslikala dva kvadrata, unutar prvog je smjestila kružnice, a drugi su smanjeni okviri kvadrata. Za prvi kvadrat je koristila toplu boju, a za drugi hladnu i time je postigla kontrast. Također su središta različitih boja. Za vrijeme slikanja uočavam strpljivost kod djevojčice. Djevojčica uzima pauzu za nanošenje druge boje, kako se ne bi razlila po papiru što nam ukazuje da je dijete svladalo slikanje tehnikom vodenih boja. Djevojčica se tokom slikanja dizala se više puta i ponovno promatrala umjetničko djelo.

Slika 33. – djevojčica, 6 godina (vodene boje)

Na slici 34. djevojčica je naslikala šest kvadrata i unutar njih više krugova, korištene su tople i hladne boje. Rad je započela slikanjem kvadrata. Na radu uočavamo kako je djevojčica za vrijeme percepcije i recepcije djela uočila obrazac ponavljanja motiva kvadrata i koncentričnih kružnica i to je prenijela u svoj likovni izraz. Likovni izraz se razlikuje i odabirom boja i tehnike od promatranog djela. Za vrijeme slikanja ova djevojčica je pjevušila i nije imala potrebu za ponovnim promatranje umjetničkog djela.

Slika 34. – djevojčica, 6 godina (vodene boje)

Na slici 35. djevojčica je naslikala jedan kvadrat i unutra njega više kružnica. Kružnice su različitih debljina. Djevojčica je odabrala tehniku slikanja vodenim bojama. Najprije je započela slikati središte kružnice, zatime je širila centra i slikala koncentrične krugove. U aktivnosti se duže zadržala, i imala je potrebu ponovno pogledati djelo. Iako su ove tri djevojčice (33., 34. i 35.) zajedno sjedile, njihovi finalni produkti se razlikuju, izbor tehnike isti, ali to nije utjecalo da djeca u radovima ne prikažu individualno novo estetsko iskustvo koje je potaknuto metodom estetskog transfera.

Slika 35. – djevojčica, 6 godina (vodene boje)

Odabrani radovi djece koja su za vrijeme likovne ekspresije sjedila odvojeno: (poticaj slika V. Kandinski)

Uvidom u likovne radove primjećujemo različit odabir materijala (kamen, papir – bijeli i crni), a i tehnika (tempera, drvene bojice, flomasteri, plastelin, paste). Na slikama 35., 36. i 37. djeca su slikala jedan kvadrat i u njemu koncentrične krugove, ne nalazimo osim toga povezanost između ta tri rada. Djeca su koristila tople i hladne boje. U svim radovima je korišten motiv s promatranog umjetničkog djela, ali svjedočimo potpuno novoj likovnoj ekspresiji, stoga se može reći da su djeca uz pomoć metode estetskog transfera napravila novo estetsko iskustvo. Posebno se ističe slika 38., djevojčica je nacrtala koncentrične kružnice, kvadrat je pustila u oba slučaja bijelog, s time da se drugi krug sastoji od kružnica koje nisu ispunjene bojom. Također je to slučaj sa slikom 35. i 40. gdje se pojavljuje krug koji je ispunjen kružnicama šarenih boja, na slici 35. tome je razlog forma kamena koja je okrugla (tako je na upit odgojitelja dijete odgovorilo). Za vrijeme slikanja dijete (slika 35.) nije imalo potrebu za dizanjem. Na upit kako to da je odabrao kamenčić, odgovara „Zato jer idem uskoro na more, a tamo s bakom na plaži skupljam kamenčiće“.

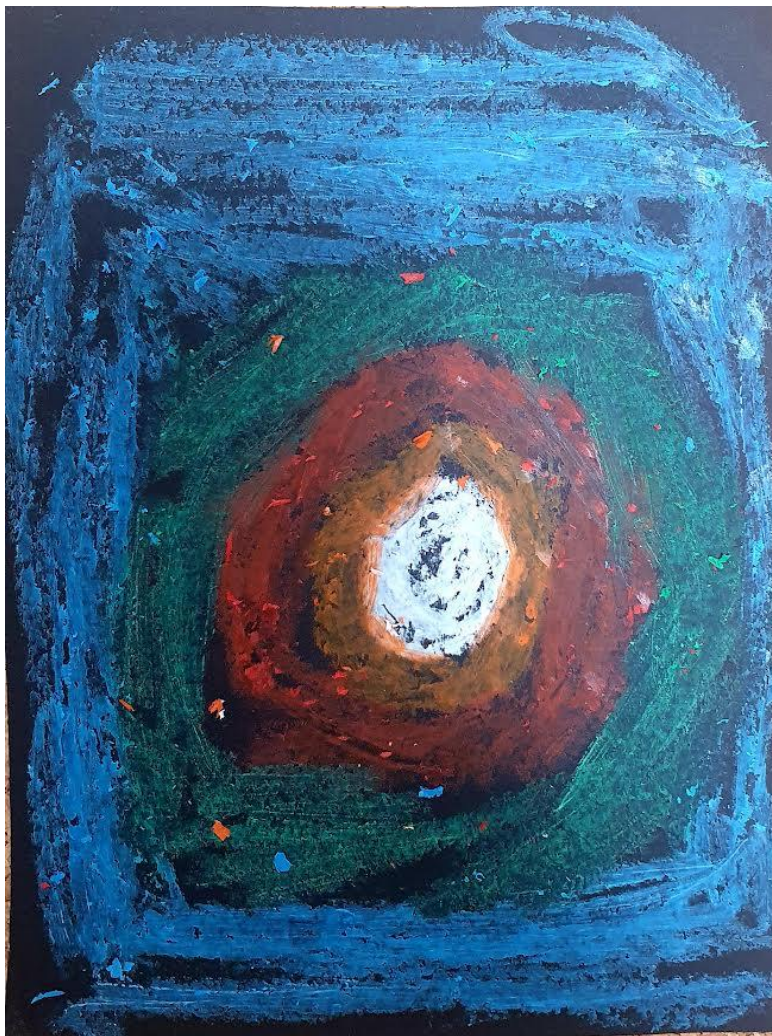
Slika 35. – dječak, 6 godina (tempera)

Na slici 36. primjećujemo motiv s promatranog djela koji je dijete percipiralo, ali jednako tako svjedočimo potpuno novom izričaju koji je individualan i samo svojstven dječaku. Rad je započeo crtanjem središta. Dječak je koristio tople i hladne boje, a na upit odgojitelja što ga je potaklo na izbor, dijete odgovara da je naslikao livadu i loptu.

Slika 36. – dječak, 6 godina (tempera)

Djevojčica je na slici 37. posegnula za crnim papirom. U izričaju primjećujemo motiv kvadrata i koncentričnih kružnica. Korištene su tople i hladne boje. Za vrijeme izričaja djevojčica je imala potrebu za ponovnim promatranjem. Duže vrijeme se zadržala u aktivnosti. Kada su neka djeca opisala što su naslikala, ova djevojčica je isto imala potrebu verbalizirati pa je rekla da je ona naslikala oko.

Slika 37. – djevojčica, 6 godina (pastela)

Na slici 38. primjećujem najveći odmak od promatranog umjetničkog djela. Ova djevojčica je vrlo brzo ušla u aktivnost i odlučno odabrala tehniku. Najprije je nacrtala kružnice u boji, zatim je crnom temperom nacrtala kružnice. Za vrijeme stvaranja nije imala potrebu za dizanjem, a svoju sliku je nazvala noć i dan. Ovaj rad odiše individualnim izričajem i kod djeteta je zasigurno postignuto novo estetsko iskustvo.

Slika 38. – djevojčica, 6 godina (tempera)

Radovi djevojčica 39., 40. i 41. odišu redom, organiziranošću i urednošću. Rad 39., ova djevojčica je nacrtala najviše kvadrata i koncentričnih kružnica u skupini. Za rad je odabrala drvene bojice, koje inače preferira u likovnom izričaju. Ova djevojčica je inače nesigurna u likovnim aktivnostima, što možemo i ovdje primjetiti odabirom najdraže tehnike. Za vrijeme crtanja je imala potrebu za promatranjem, prilikom razgovora o djelu nije imala potrebu verbalizirati što osjeća i što ju je potaklo na rad.

Slika 39. – djevojčica, 6 godina (drvene bojice)

Na slici 40. upotrijebljena je tehnika modeliranja plastelinom. Djevojčica je pri odabiru materijala i tehnike bila nesigurna. Kada je uzela plastelin, započela je manipuliranjem isprobavanjem različitih oblika. Imala je potrebu za ponovnim promatranjem djela. Od promatranog djela preuzela je motiv kružnice, ali ne i kvadrata. Primjećujemo da je koristila uvijek isti broj krugova. Koristile je tople i hladne boje, plastelin nije mješala i duže se zadržala u aktivnosti.

Slika 40. – djevojčica, 6 godina (plastelin)

Djevojčica je koristila za crtanje tehniku flomaster. Promatrano djelo je potaklo djevojčicu na stvaranje, preuzela je motiv kvadrata i kružnice. Vidljivo je da je rad organiziran, uredan, koristila je tople i hladne boje. Rad je započela crtanjem središta. Prikazan motiv nije uvijek isti tj. broj kružnica se razlikuje.

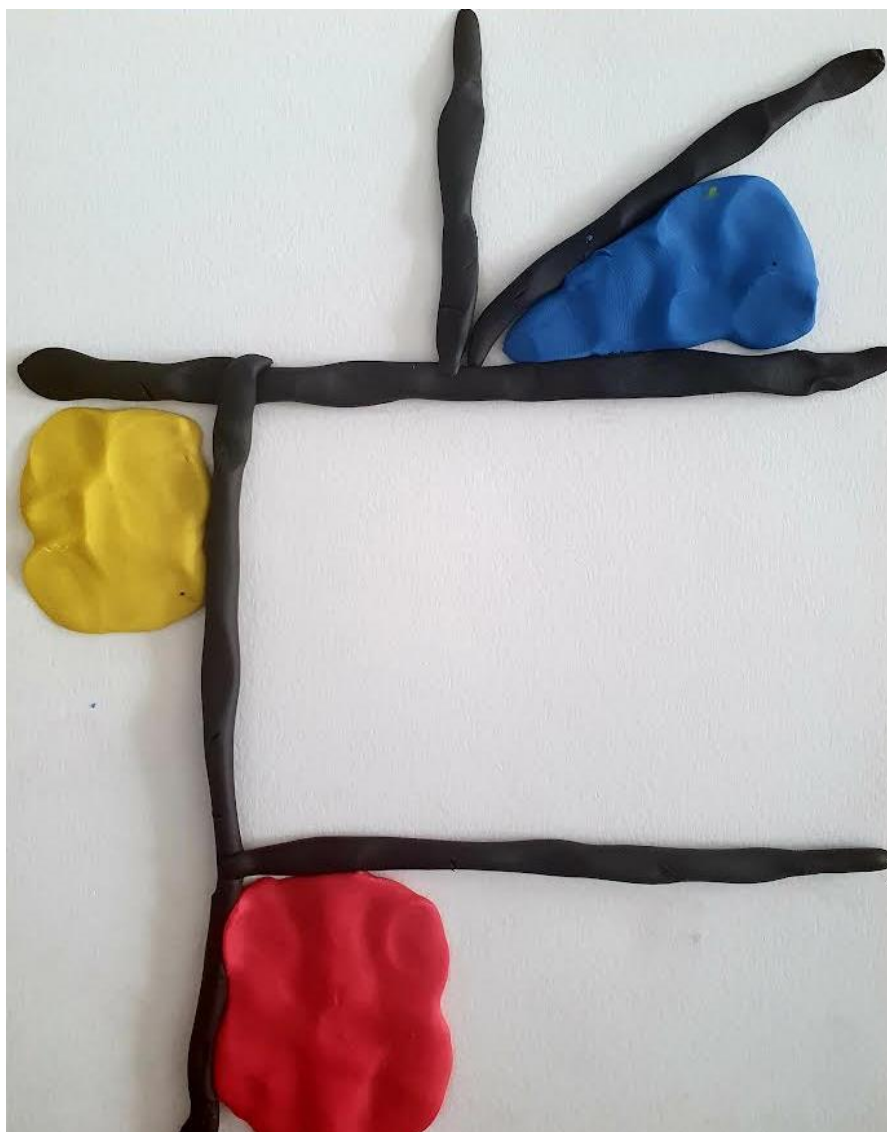
Slika 41. – djevojčica, 6 godina (flomaster)

Odabrani radovi djece koja su sjedila zajedno (poticaj P. Mondrian):

Na slici 42. i 43. primjećujemo da su dva dječaka odabrala istu tehniku, međutim ne možemo reći da su se kopirali u radu, jer na slici 43. primjećujemo da je dječak u okviru upotrijebio i kosu crtu, tako se formirao trokut, kojeg je upotpunio plavim plastelinom. Također se razlikuje i razmještaj crnog crtovlja i kvadrata u bojama. Tehniku plastelina je najprije izabrao dječak slika 42. Za vrijeme stvaranja likovne ekspresije dječaci nisu imali potrebu za ponovnim promatranjem djela. Dječak slika 43. je u grupnom razgovoru nakon aktivnosti imao potrebu opisati svoj rad, a rekao je da je napravio prozor u crkvi.

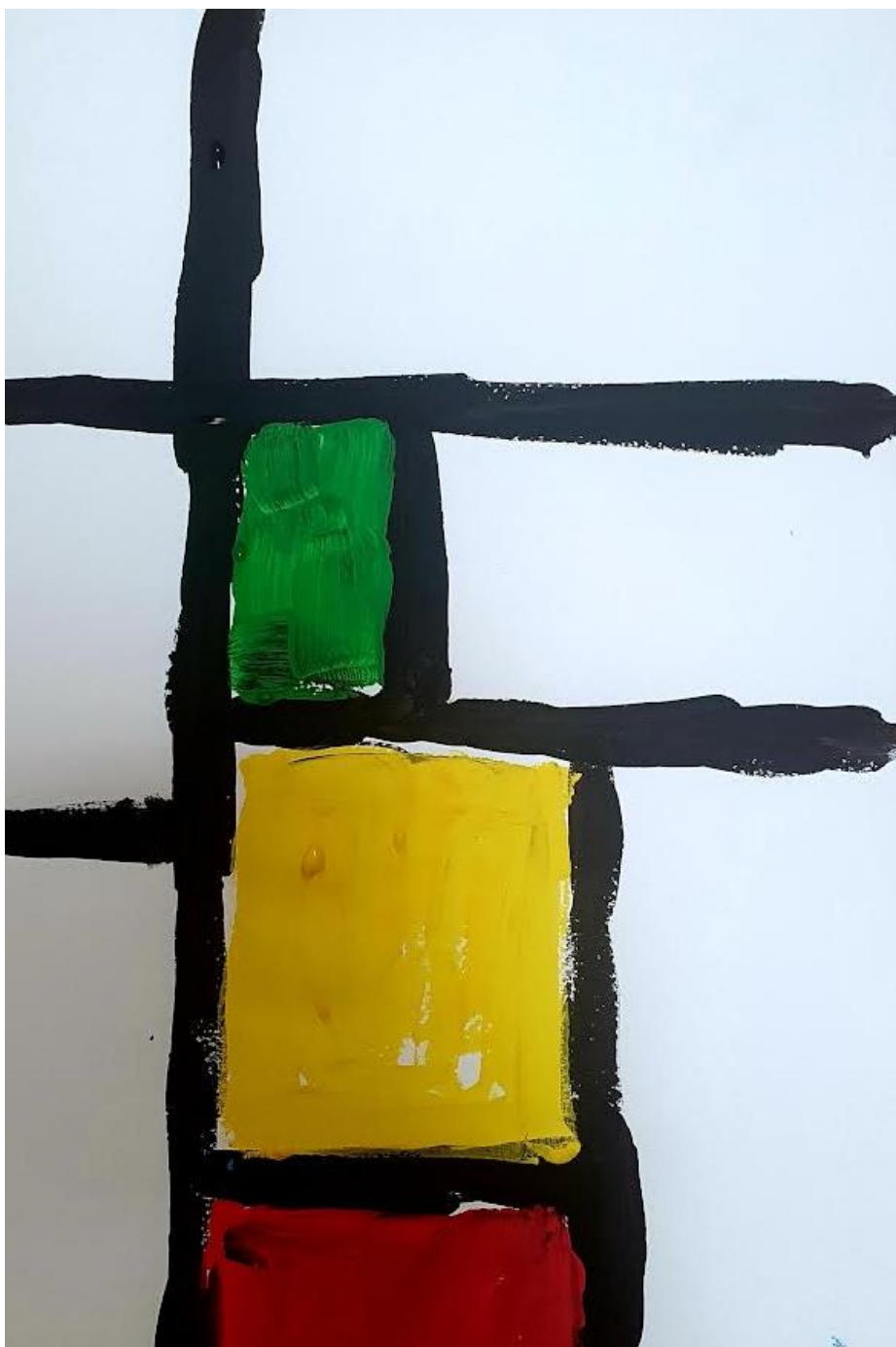

Slika 42. – dječak, 6 godina (plastelin)

Slika 43. – dječak, 6 godina (plastelin)

Slike 44. i 45. su slikane istom tehnikom, temperom. Ne možemo reći da postoji utjecaj zajedničkog sjedenja jer je dječak na slici 44. upotrijebio i zelenu, žutu i crvenu, a dječak na slici 45. je upotrijebio plavu, žutu i crnu temperu za pravokutnike. Na radovima je vidljivo kako djeca imaju vlastitu likovnu strategiju stvaranja. Likovni izričaj je raznolik i možemo reći da je svako dijete polazilo od vlastitog doživljaja prilikom likovne ekspresije. U tome ih nije spriječio isti odabir materijala i tehnike. Djeca se dugo zadržavaju u aktivnosti.

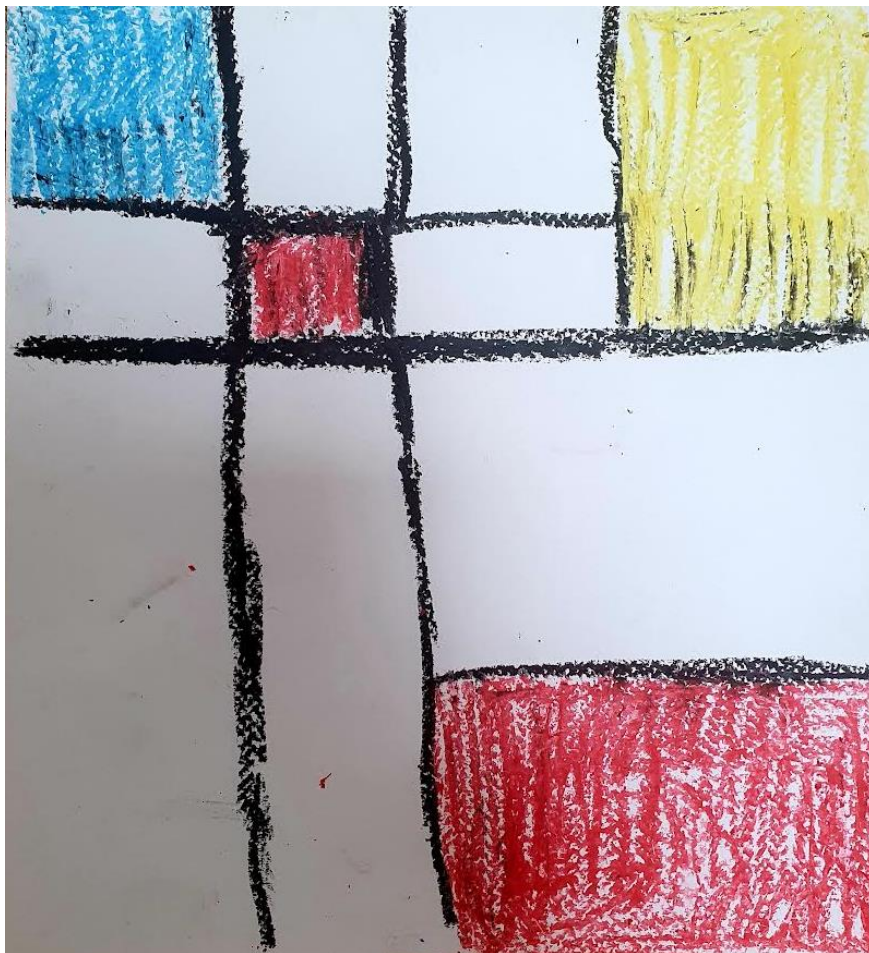
Slika 44. – dječak, 7 godina (tempera)

Slika 45. – dječak, 6 godina (tempera)

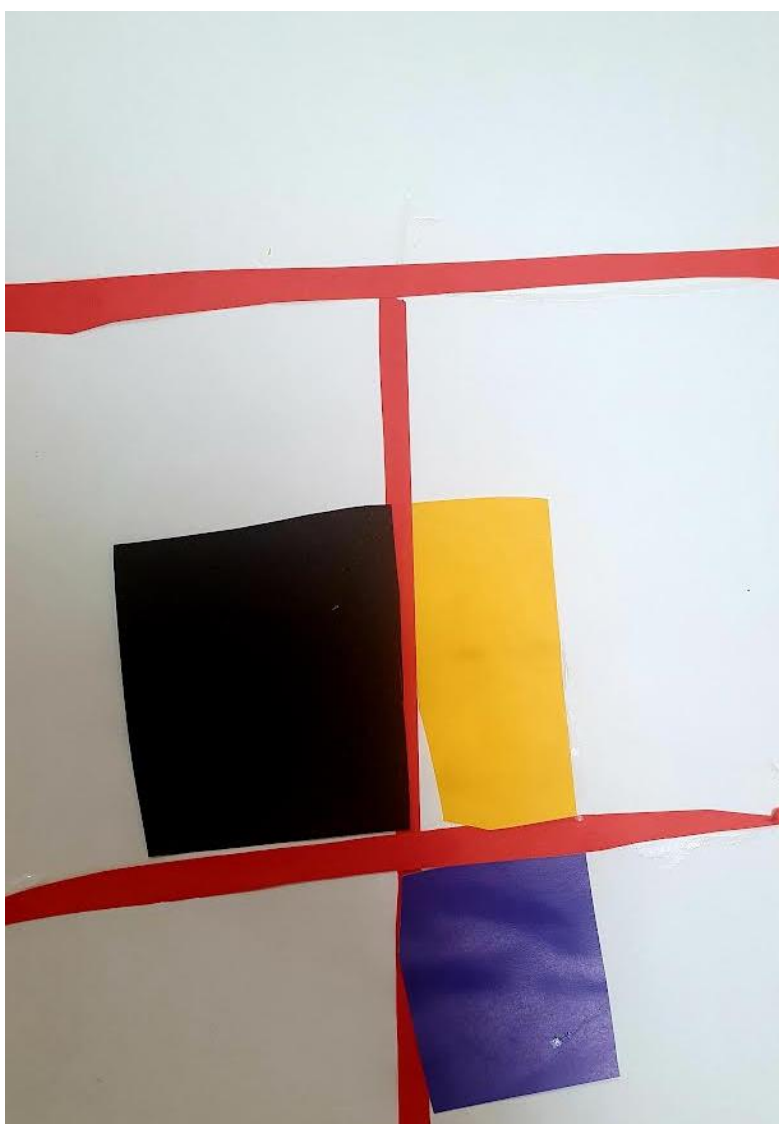
Odabrani radovi djece koja su sama sjedila:

Djeca su upotrijebila tehnike crtanja pastelama, temperama i kolaž. Rad slika 46. prikazuje korišteni motiv poticaja (crte i pravokutnici) promatranje umjetničke slike. Djevojčica je koristila plavu, žutu i crvenu boju. Primjećujemo je da je izričaj osoban i da je djevojčica izrazila novo estetsko iskustvo. Za vrijeme crtanja djevojčica je imala potrebu za ponovnim promatranjem umjetničkog djela. U razgovoru nakon ekspresije, ona se izrazila da njen rad simbolizira zastavu Lego države.

Slika 46. – djevojčica, 6 godina (pastele)

Djevojčica je na slici 47. upotrijebila kolaž crvene boje za crtovlje. Za vrijeme izrade djevojčica nije ponovno promatrala djelo. Koristila je u svom radu crvenu, žutu, plavu i crnu boju. U aktivnosti se nije dugo zadržala i nakon ovog rada prebacila se na novi likovni izričaj. Promjenu boje crtovlja je napravio i dječak na slici br. 48., koji je koristio plavu boju i tehniku tempere. Dječak, slika 48. nacrtao je gušću mrežu crtovlja, odabir boja su žuta, crna i crvena. Za vrijeme slikanja imao je potrebu za ponovnim promatranjem i dugo se zadržao u aktivnosti. Nakon slikanja u razgovoru napomenuo je kako je u sredini slike nacrtao ljestve kao što imaju vatrogasci.

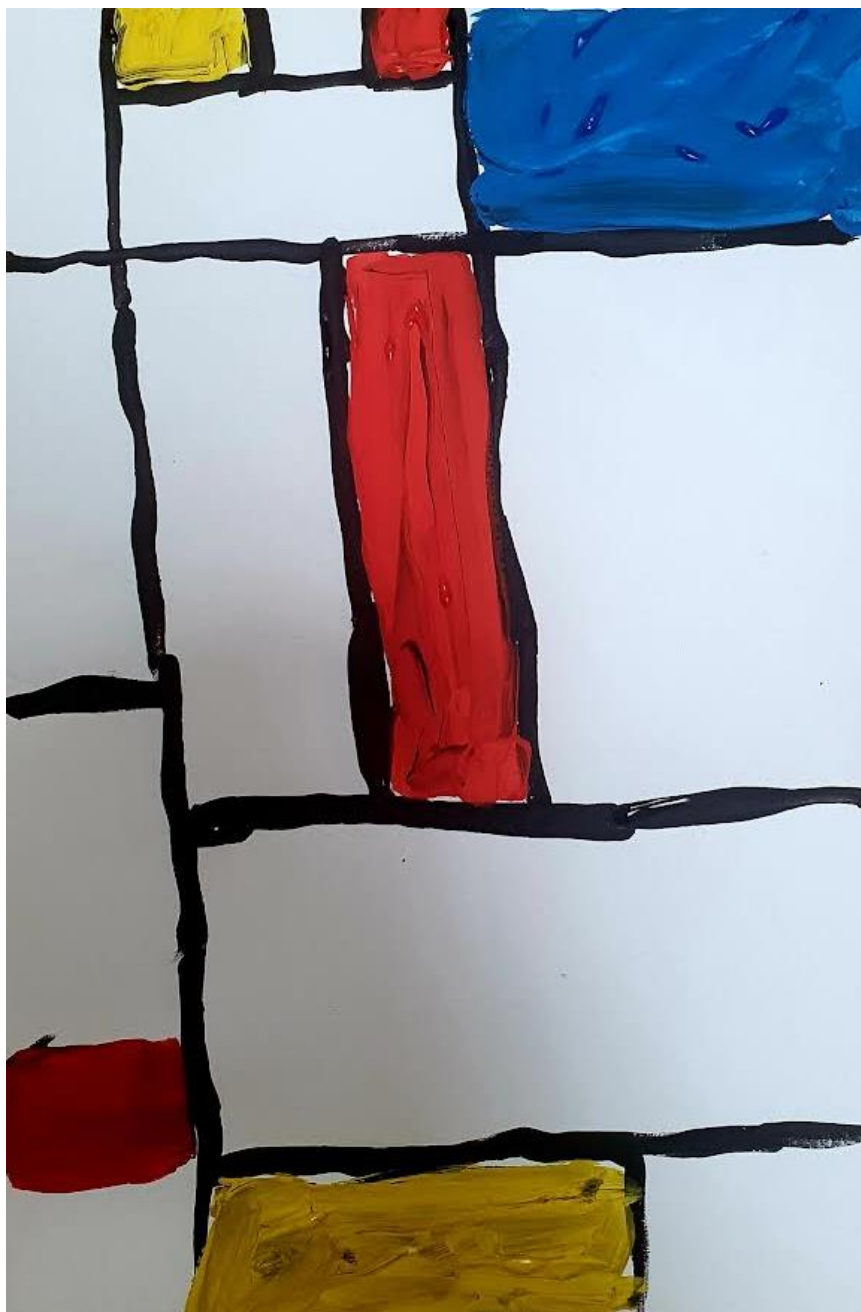

Slika 47. – djevojčica, 6 godina (kolaž)

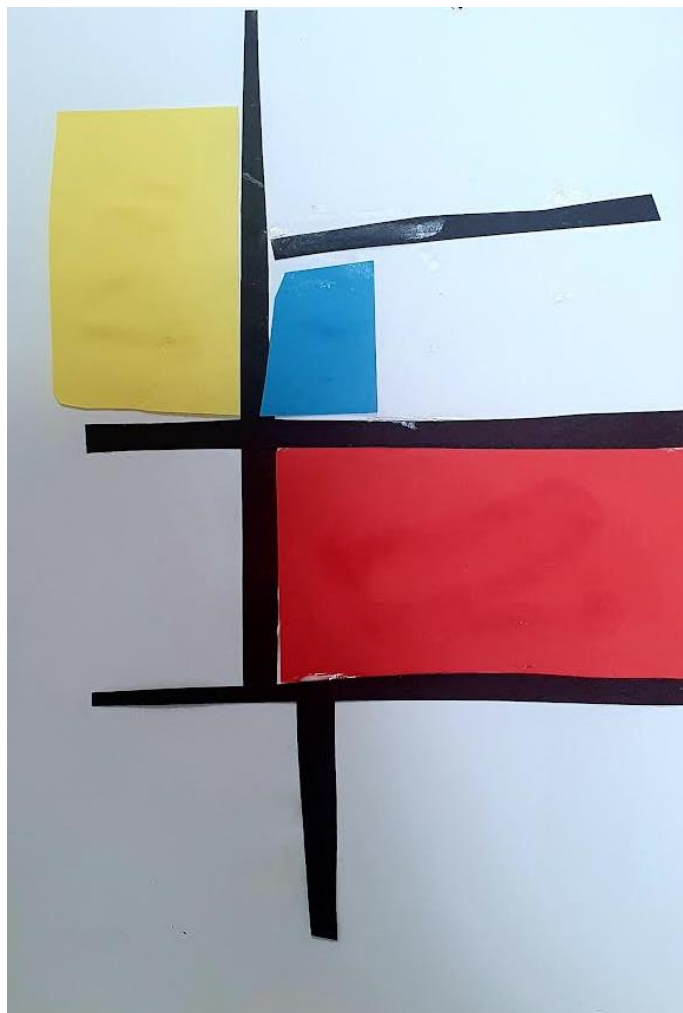
Slika 48. – dječak, 6 godina (tempera)

Djevojčica je na slici 49. koristila žutu, crvenu i plavu boju za pravokutnike, a crnu boju za crtovlje. Mreža crtovlja je detaljna. Djevojčica je za vrijeme aktivnosti više puta odlazila ponovno promatrati umjetničko djelo. U aktivnosti se zadržala duži period. Nakon aktivnosti u razgovoru je bila rječita i opisivala je svoj cijeli postupak slikanja.

Slika 49. – djevojčica, 6 godina (tempera)

Slika 50. je izrađena u tehnici kolaž. Dječak je za vrijeme rada pokazao veliku koncentraciju za izrezivanje crtovlja. U radu su korištene su žuta, plava i crvena boja za pravokutnike, a crna za crtovlje. Dječak nije imao potrebu ponovno promatrati umjetničko djelo, a u razgovoru nakon stvaranja je rekao da je napravio garažu.

Slika 50. – dječak, 6 godina (kolaž)

Slike koje su nastale, nakon promatranja umjetničkog djela odišu osobnim izričajem pojedinačnog djeteta i da je putem metode estetskog transfera ostvareno novo estetsko iskustvo. Primjećeno je da su djeca češće imala potrebu za dizanjem i ponovnim promatranjem djela P. Mondriana, što nije bio slučaj kod promatranja djela V. Kandinskog.

ZAKLJUČAK

Čovjek je okružen umjetnošću od samih početaka. Umjetničko djelo pruža ugodu i zadovoljstvo promatraču prilikom promatranja. Kako odrasli pa tako i djeca kada promatraju djelo, doživljavaju ga svim svojim osjetilima. Djeca kao i umjetnici upoznaju svijet osjetilima i stvaraju vlastitu sliku o svemu što ih okružuje. Oni imaju potrebu te spoznaje i likovno iskazati. Djecu okružujemo umjetničkim djelima, ne kako bi ih kopirala, već inspirirala na vlastiti likovni izričaj. Kako bi dijete nakon susreta s umjetničkim djelom izrazilo svoje doživljaje, on mora proći određene faze kroz koje ga vode likovni pedagozi, odgojitelji ili ostale bliske odrasle osobe. Metoda estetskog transfera iako je nova i ne još dovoljno istražena, ona se u ovom istraživanju pokazala učinkovitom. Ova metoda obuhvaća većinu zahtjeva likovne didaktike i uzima u obzir sve principe likovne kulture, a pri tome vodi računa o uvjetima u kojima se odvija likovni proces. Kako bi se metoda pokazala učinkovitim i kako bi dijete u fazi likovne ekspresije stvaralo novo estetsko iskustvo, mora najprije proći kroz njene faze, a to su: faza percepcije, faza recepcije i onda slijedi ekspresija. Glavni cilj ovog diplomskog rada i istraživanja bilo je istražiti povezanost dječje ekspresije i dječje recepcije umjetničkog djela upotrebom metode estetskog transfera. U istraživanju su sudjelovala djeca jedne pedagoške skupine, u dobi od šest i više godina. Zajedno su prolazili sve faze metode estetskog transfera, a pred sam čin likovne ekspresije skupinu djece smo razdvojili na dvije nasumično izabrane grupe, a sve u svrhu istraživanja kako bi odgovorili na istraživačko pitanje koliko i ukoliko uopće utječe zajedničko sjedenje na likovnu ekspresiju djece. Istraživanje se temeljilo na radovima djece, a rezultati nisu ukazali na utjecaj grupnog sjedenja na likovnu ekspresiju pojedinca. Jedini utjecaj je bio na odabir tehnike koja se koristila za istim stolom. Djeca su se likovno izražavala vodeći svojim doživljajima umjetničkog djela, pri tome su iskazivala zadovoljstvo. Pažnja im je bila dugotrajna i sva djeca su završila svoje radove. Metoda estetskog transfera se u ovom istraživanju pokazala kao uspješna. Radovi djece su pokazali da likovna ekspresija je povezana s percepcijom, utoliko da su djeca inspirirana bila motivom s originalnog umjetničkog djela, ali su uz pomoć metode estetskog transfera kreirali individualna, posebna likovna djela, koja sadržavaju estetski izričaj. Nakon istraživanja, možemo zaključiti kako djecu predškolske dobi treba što češće izlagati originalnim umjetničkim djelima ili reprodukcijama visoke kvalitete. Nastavno tome u odgojno obrazovni rad treba se uvesti i posjete muzejima, galerijama, a i gostovanje likovnih pedagoga vrtićima.

LITERATURA:

1. Babić, A. (1978). *Promatranje likovnih djela u osnovnoj školi: priručnik za nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Bačlija Sušić, B. i Županić Benić, M. (2018). Preschool Teachers' Sensibility in Music and Visual Arts as a Foundation for Encouraging Creative Expression in Children. *Croatian Journal of Education*, Vol. 20(3), pp. 93-105.
Preuzeto 13.05.2022. <https://hrcak.srce.hr/224080>
3. Šimrak – Balić, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj*. Vol. 16 – 17 No. 62 – 63, 2010.
Preuzeto 10.10.2021., <https://hrcak.srce.hr/124737>
4. Belamarić, D. (1986). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Belamarić, D. (1969). *Razvoj likovnih sposobnosti učenika: priručnik za nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Bodulić, V. (1986). *Umjetnički i dječji crtež*. Zagreb: Školska knjiga.
7. Bračun, S. R. (2011). Transforming Preschool Teacher's Practice and Understanding of early Art viewing, *The international Journal of the Arts in society*, Vol. 6 No. 3, 2011.
Preuzeto 1.10.2021. <https://www.semanticscholar.org/paper/Transforming-Preschool-Teachers%E2%80%99-Practice-and-of-Sova/4f903e4a56120421203e145a0e2a8caaa7a3265a>
8. Brajčić, M., Kuščević, D. (2016). *Dijete i likovna umjetnost – doživljaj likovnog djela*. Split: Filozfski fakultet Sveučilišta u Splitu.
9. Brajčić, M., Kuščević, D., Katić, A. (2011). Dijete i umjetničko djelo – Jackson Pollock u dječjem vrtiću. U: Šimrak, B. A. *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju. Zbornik umjetničko znanstvenih skupova*, 2009/2011, Zagreb: ECNSI- Europski centar za sustavna i napredna istraživanja, Učiteljski fakultet sveučilišta u Zagrebu, str. 111 – 119.
10. Brajčić, M., Šućur, M.(2019). Učestalost upotrebe likovno – umejtničkog djela u nastavi likovne kulture, *Nova prisutnost*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, XII (1), str. 59 – 74.
Preuzeto 1.6.2022. <https://hrcak.srce.hr/218164>

11. Đuranović, M., Klasnić, I., Matešić, I. (2016). Poticanje dječje kreativnosti u predškolskim ustanovama. *Školski vijesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*. Vol. 69(1), str. 89 – 110.
Preuzeto 11.05.2022. <https://hrcak.srce.hr/clanak/360104>
12. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualni – likovni odgoj i obrazovanje: Metodički priručnik*. Zagreb: Educa
13. Herceg, V., L., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: Alfa.
14. Kraguljac, M. (1970). *Estetsko procijenjivanje u osnovnoj školi: praćenje eksperimentalnog programa za estetsko procijenjivanje u okviru likovnog vaspitanaj u osnovnoj školi*. Beograd: Umjetnička akademija.
15. Kuščević, D. (2014). Likovno umjetnička djela u nastavi likovne kulture. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, Vol. 6-7, str. 43 – 54.
Preuzeto 4.5.2022.
<https://hrcak.srce.hr/154577>
16. Mendeš, B., Ivon, H., Pivac, D. (2012). Umjetnički poticaji kroz proces odgoja i obrazovanja; *Magistra Iadertina*, 2012, 7(1), str. 111-122.
Preuzeto 4.5.2022.
<https://hrcak.srce.hr/99896>
17. Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014). Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
<https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/Predskolski/Nacionalni%20kurikulum%20za%20rani%20i%20predskolski%20odgoj%20i%20obrazovanje%20NN%2005-2015.pdf>
Preuzeto 1.04.2022.
18. Novaković, S. (2015). Preschool Teacher`s role in the art activities of early and preschool age children, *Croatian Journal of Education*. Vol. 17 No. Sp. Ed. 1, 2015, pp. 153 - 163.
Preuzeto 8.9.2021.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=202836
19. Peić, M. (1971). *Pristup likovnom djelu*. Zagreb: Školska knjiga.
20. Petrač, L. (2015). *Dijete i likovno umjetničko djelo: Metodički pristupi likovno – umjetničkom djelu s djecom vrtičke i školske dob*. Zagreb: Alfa.

21. Slunjski, E. (2013). *Kako djetetu pomoći da ... (p)ostane kreativno i da se izražava jezikom umjetnosti: priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje*. Zagreb: Element.
22. Starc, B., Obradović Čudina, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing.
23. Zupančič, T; Hudokiln, D. (2016). *Likovne strategije i likovni tipovi djece*. *Školski vjesnik: časopis za pedagojsku teoriju u praksi*, Vol. 65 No. Tematski broj svibanj, str. 301 – 211.
- Preuzeto 1.11.2021., <https://hrcak.srce.hr/160222>
24. Zupančič, T., Duh, M. (2009). *Likovni odgoj i umjetnost Pabla Picassa: Likovno pedagoški projekt u dječjem vrtiću Opatija*. Dječji vrtić Opatija: Tisak.
25. Županić Benić, M. (2011). Uloga učitelja u komunikaciji djeteta s likovnim djelom. U A. Balić Šimrak (Ur.), *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju*. str. 144-155. Zagreb: ECNSI – Europski centar za sustavna i napredna istraživanja.

Prilozi

Slika 1. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:53)

Slika 2. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:58)

Slika 3. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:54)

Slika 4. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:55)

Slika 5. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:55)

Slika 6. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:55)

Slika 7. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:55)

Slika 8. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:55)

Slika 9. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:62)

Slika 10.- preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:62)

Slika 11. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 12. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 13. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 14. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 15. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 16. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 17. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 18. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 19. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 20.- preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 21. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 22. - preuzeto s: Herceg, Rončević, Karlavaris (2010:63)

Slika 23. - preuzeto s: Bodulić (1969:41)

Slika 24. – preuzeto s: Duh, Zupančič (2009:12)

Slika 25. – preuzeto s: Duh, Zupančič (2011:69)

Slika 26. – preuzeto s: Duh, Zupančič (2011:70)

Slika 27. - preuzeto s:

<https://www.moma.org/interactives/exhibitions/2012/inventingabstraction/?work=12>

Slika 28. - preuzeto s: <https://www.kunstmuseum.nl/en/collections/mondrian>

Link 1. preuzeto s: <https://www.youtube.com/watch?v=PMDgp5DBXcY&t=35s>

Link 2. preuzeto s: https://www.youtube.com/watch?v=8_doLxie1Nk&t=1s

Link 3. preuzeto s: <https://www.youtube.com/watch?v=qt89fWM9ex4>

Link 4. preuzeto s: https://www.youtube.com/watch?v=k_t8eAca9CU

Link 5. preuzeto s: <https://www.youtube.com/watch?v=RPaHQzDVJmg>

Link 6. preuzeto s: <https://www.youtube.com/watch?v=FgoZiUetwLs>

Izjava o izvornosti diplomskog rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

Sajda Dzida